

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы

МЫРЗАЛИЕВ БАҚДАУЛЕТ БАҚЫТҰЛЫ

«Қазақстан Республикасында экономикалық контрабандаға қарсы
іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық аспектілері»

«7М12301 – Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша
магистр дәрежесін алуға арналған жоба

Ғылыми жетекші:
Қазақстан Республикасы
Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының
Жоғары оқу орнынан кейінгі
білім беру институтының
арнайы заң пәндері кафедрасының
аға оқытушысы, PhD докторы
С.А. Августхан _____

Қосшы, 2022

МАЗМҰНЫ

Кіріспе

1-Бөлім. Экономикалық контрабанданың жалпы сипаттамасы

1.1 Экономикалық контрабанда ұғымы

1.2 Экономикалық контрабанданың дамуын ретроспективті талдау

2-Бөлім. Экономикалық контрабанданың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы

2.1. Экономикалық контрабанда қылмысының объектісі

2.2. Экономикалық контрабанда қылмысының объективті жағы

3-Бөлім. Экономикалық контрабанданың субъективті және саралау белгілері

3.1. Экономикалық контрабанда қылмысының субъектісі және субъективті жағы

3.2. Экономикалық контрабанда қылмысының саралау белгілері

Қорытынды

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Соңғы отыз жыл ішінде Қазақстан егеменді мемлекет ретінде, қоғамдық өмірдің барлық саласында: саяси, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық реформаларды мұқият жүргізуде.

Қазақстанның қалыптасуында шешуші рөл атқаратын аса маңызды салалардың бірі сыртқы экономикалық қызмет болып табылады.

Сыртқы сауда қатынастарының өсуімен, экономиканың дамуымен қатар, бұл процесс теріс құбылыстарға алып келді, соның салдарынан біздің мемлекетіміздің мүдделеріне айтарлықтай зиян келтіретін кеден заңнамасын бұзудың едәуір өсуі болды. Кез келген мемлекеттің кеден саясаты оның экономикасына тәуелді. Сондықтан, кейбір тауарлар, заттар мен құндылықтар үшін мемлекет кедендік шекара арқылы еркін өткізу режимін белгілейді, ал басқалары үшін кеден заңнамасында арнайы өткізу ережелері белгіленеді. Кеден саясатын қалыптастыруға экономиканың қандай да бір саласын дамыту жөніндегі мемлекетаралық шарттар өз ықпалын тигізеді. Стратегиялық шикізат пен энергия ресурстарының елеулі қоры бар Қазақстан Республикасы үшін экономикалық контрабандаға қарсы күрес ерекше өзектілікке ие болып отыр. Экономикалық контрабанда ел экономикасын тұрақсыздандырады, біздің қоғам жүргізіп отырған экономикалық реформаларды жүзеге асыруға кедергі келтіреді және мемлекеттіліктің негізіне нұқсан келтіреді, ол лауазымды адамдарды ұйымдық қылмыс ауқымына ие болатын заңға қайшы әрекеттерге итермелейді. Стратегиялық шикізаттың, мәдени құндылықтардың, валюта мен басқа да тауарлардың контрабандасы қазіргі уақытта Қазақстанның экономикалық ғана емес, қоғамдық қауіпсіздігіне де қауіп төндіреді. Контрабанда-экономикалық қылмыстың байланыстырушы буыны. Контрабанда арқылы Қазақстан Республикасының аумағынан және аумағына есірткі саудасы, жымқыру, сыбайлас жемқорлық қылмыстар, ақша қаражатын жылыстату сияқты

қылмыстардан көрінеу қылмыстық жолмен алынған тауарлар мен заттар әкелінеді-әкетіледі және кейіннен заңдастырылады.

Кейіннен әкетілген тауар мен ақша қаражаты жалған кәсіпорындар арқылы жария етіледі, банктердің шоттарына орналастырылады, бұл өз кезегінде Қазақстан экономикасының дамуына теріс әсер етеді.

ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің статистикалық мәліметтеріне сәйкес, 2008 жылы қылмыстық қудалау органдары контрабанданың 530 фактісін анықтады, олардың тек 9,4% қылмыстық жауаптылыққа тартылуға жататын адамның анықталмауына байланысты тоқтатылды, ал 2014 жылы жаңа ҚК және ҚР ҚПК қабылданған кезде - 659 қылмыс, оның ішінде қылмыстық қудалау органдарының әрбір екінші (55,5%) сол негіздер бойынша тоқтатылған [1]. Бұл ретте, жеті жыл ішінде тауар құнының сомасы 792 млн.теңгеден 1,336 млрд. теңгеге дейін екі есеге жуық өсті. [1]

Соңғы екі жылда (2020 және 2021) қатаң карантиндік шектеулердің енгізілуіне және сыртқы экономикалық қызметтің баяулауына байланысты экономикалық контрабанда деңгейі айтарлықтай төмендеді. [1]

Контрабанданың жекелеген түрлері ел экономикасына орны толмас зиян келтіреді. Бұл стратегиялық шикізаттың контрабандасы, оның тапшылығын отандық өнеркәсіп сезінуде, әсіресе оның Қазақстандағы қоры іс жүзінде таусылған түрлері.

Мысалы 2021 жылдың ортасында картоп экспорты қарқынды болды, бұл кейіннен тұтыну бағасының өсуіне әкелді. Нәтижесінде халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтары зардап шекті. 2021 жылы тіркелген сотқа дейінгі тергеп-тексерулер бойынша заңсыз өткізілген тауарлардың құны 613 миллиард теңгені құрады. [1]

Тәуелсіздік алғаннан кейін жаңа мемлекеттік-саяси еркіндік жағдайында контрабандаға қарсы күреске арналған құқықтық зерттеулер жүргізіле бастады.

Қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектіде контрабандаға қарсы күрес мәселелеріне қазақстандық ғалымдар Н.М.Әбдіров, Е.О.Алауханов, М.М. Әлиев, К.Ғ.Байсақов, И.Ш. Борчашвили, У.С.Джекебаев, Н.Ш.Жемпиисов, Е.И.Қайыржанов, М.Ч.Қоғамов, Ғ.С.Мәуленов, Н.М.Әлиевтің еңбектерінде қамтылды. М.С. Нәрікбаев, Р.Т.Нұртаев, С.М.Рахметов, И.И.Рогов, А.А.Смағұлов, сондай-ақ ресейлік ғалымдар: Н.С.Гильмутдинов, А.И.Долгова, В.Н.Кудрявцев, Н.Ф.Кузнецов, А.В.Наумов, А.С.Михлин, В. И.Радченко, А.И.Чучаев және тағы басқалар назар аударған.

Алайда, осыған қарамастан, Қазақстанда, әсіресе бірыңғай кеден одағының құрылуымен және кейіннен Еуразиялық экономикалық аймақтың әлеуметтік-экономикалық өмірінің өзгеруімен болған заңнамалық өзгерістер көптеген қалыптасқан ережелерді қайта қарастыру қажеттілігін негіздеді.

Экономикалық контрабандаға қарсы қылмыстық-құқықтық күрес саласындағы заңнамалық новеллаларды тұжырымдау қажет.

Тергеу практикасының проблемалары, бір жағынан, экономикалық контрабанданы ғылыми-құқықтық тұрғыдан қайта қарастыру қажеттілігі және екінші жағынан оның проблемалары диссертациялық зерттеу тақырыбын таңдауға себеп болды, оның өзектілігі, ғылыми және практикалық маңыздылығын анықтады, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтай отырып, тәуелсіз зерттеу жүргізу қажеттілігін тудырды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаттары мен міндеттері. Жұмыстың негізгі мақсаты-теориялық зерттеулер мен эмпирикалық материалдар негізінде экономикалық контрабандаға қарсы күресте қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Бұл мақсат неғұрлым нақты зерттеу міндеттерімен анықталады:

- экономикалық контрабанда ұғымын, мазмұнын және ерекшеліктерін анықтау;
- экономикалық контрабанданың қылмыстық-құқықтық мәнін талдау;

- экономикалық контрабанданың субъективті және объективті белгілерін зерттеу;
- экономикалық контрабанданың саралау белгілерін зерттеу;
- экономикалық контрабанда бойынша қылмысты саралаудың ерекшеліктерін анықтау;
- экономикалық контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілікті регламенттейтін қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар, осы қылмыспен күресте оның қолданылуын жақсартуға бағытталған нақты ұсынымдар дайындау.

Диссертациялық зерттеудің объектісі мен пәні. Осы зерттеудің объектісі экономикалық контрабанда жасау процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады. Зерттеу пәні экономикалық контрабанданың әртүрлі сандық және сапалық көрсеткіштерін, экономикалық контрабанда ұғымын, аталған қылмыс құрамының элементтерін, қылмыстық жаза түрлерін қамтиды.

Диссертациялық зерттеудің әдістемесі мен әдістемесі. Зерттеудің әдіснамалық базасын диалектикалық әдістің ережелері, сондай-ақ ғылыми зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістерін қолдану құрайды: аналогия, талдау, салыстыру, синтез, логика, жүйелік-құрылымдық әдіс, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және басқа әдістер.

Зерттеудің нормативтік базасын Қазақстан Республикасының Конституциясы, қолданыстағы кеден, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамалары, кеден қызметі саласындағы қатынастарды реттейтін ведомстволық нормативтік актілер құрайды.

Зерттеудің теориялық негізі диссертацияның библиографиялық бөлімінде көрсетілген авторларға тиесілі қылмыстық саясат, қылмыстық құқық теориясы бойынша жұмыстар болды.

Эмпирикалық базаны үкімдермен, сотқа дейінгі тергеп-тексеру материалдарымен, оның ішінде тоқтатылған қылмыстық істермен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және

арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің статистикалық деректерімен, сондай-ақ өзге де ресми жарияланған деректермен іріктеп танысу нәтижелері жасайды. Автордың құқық қорғау органдарындағы жеке жұмыс тәжірибесін пайдалану көзделуде.

Эмпирикалық материалдарды жинау Қазақстан Республикасының аумағында жүргізілді.

Ғылыми жаңалық – магистрлік зерттеу тақырыбын таңдауда (қылмыстық және кедендік заңнаманың өзгеруін ескере отырып), оны зерттеуге кешенді қылмыстық-құқықтық және криминологиялық көзқараста, сондай-ақ алынған зерттеу нәтижелерінде айқындалды.

Жоғарыда айтылғандай, кедендік қызмет саласындағы қылмыстарды жан-жақты бағалау мәселелері бойынша әлеуметтік зерттеулер іс жүзінде жоқ, ал қолданыстағы жұмыстарда негізінен қылмыстық-құқықтық және криминологиялық талдау мәселелеріне арналған автор таңдаған тақырыптың маңызды аспектілері қарастырылады.

Бұл жұмыста қылмыстың жай-күйін қазақстандық деңгейде талдауға, экономикалық контрабанданың мәнін, сондай-ақ осы қылмыспен құқықтық күрес проблемаларын зерделеуге және заңнаманы жетілдіру жөнінде шаралар ұсынуға әрекет жасалды.

Қорғауға шығарылатын тұжырымдар:

1. Бастапқы кезеңде контрабанданың криминализациясы тыйым салынған немесе шектеулі тауарлардың әкелінуін/шығарылуын тежеу арқылы қоғамдық қауіпсіздікті қорғауды мақсат етті. КСРО-ның кәсіпкерлік және сыртқы сауда қызметін монополиялауға деген ұмтылысы контрабанданы 2 түрге бөлуге әкелді: экономикалық және айналымға тыйым салынған немесе шектеулі заттардың контрабандасы.

Экономикалық қатынастардың дамуы контрабанданың мазмұны мен мәнін оны "қара" (заңсыз шыққан заттарды өткізу) және "сұр" (салық төлеуден жалтару мақсатында заңды тауарларды өткізу) деп бөлу арқылы қайта қарау туралы негізделген пікірлер туғызады.

Ғылыми-құқықтық талдау экономикалық контрабанда диспозициясында қылмыстың бірнеше әртекті элементтерінің араласуын айғақтайды:

- қылмыс объектісі - заңды мүліктік айналым; қылмыс заты-қылмыстық әрекет нәтижесінде алынған, шығу тегі мен иелігі заңсыз болып табылатын ақша қаражаты, мүлік және өзге де заттар (ұрлау заттары, заңсыз кәсіпкерлік қызметтің, қаруды, есірткіні сатудан түскен кірістер, пара заттары және т. б.);

– қылмыс объектісі – фискалдық (салықтық) құқықтық қатынастар; қылмыс заты -заңды кәсіпкерлік қызмет нәтижесінде алынған тауарларды және өзге де заттарды әкелуден/әкетуден алынған кірістер.

2. "Экономикалық контрабанда" ұғымының орнына заңсыз немесе қылмыстық жолмен алынған - заңсыз қызметтен немесе қылмыстық құқық бұзушылықтардан, осындай мүлікті иеленуден және пайдаланудан түсетін кірістерді білдіретін, сондай-ақ оның шынайы сипатын, көзін, шығарылған жерін, сатып алу немесе алу тәсілі жасырған жағдайдағы тауарлардың, заттардың, ақшаның және (немесе) өзге де мүліктің контрабандасын" енгізу ұсынылады.

Жаза ретінде мүлікті, яғни контрабанда затын, баламасыз тәркілеуді көздеу ұсынылады.

Заңды жолмен алынған, кедендік бақылаудан жасырын жасалған тауарларды, заттарды, ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті өткізу, не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдаланумен, не декларацияламаумен немесе көрінеу дұрыс емес декларациялаумен ұштасқан, не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарларды шығару туралы өтініште немесе уақытша әкелудің (жіберудің) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдаудың көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу дұрыс емес мәліметтерді көрсете отырып, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу дұрыс емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттарды ұсына отырып өткізуді ҚК-нің

236-бабының ("Кедендік баждарды, кедендік алымдарды, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждарын төлеуден жалтару") құрамына ауыстыру ұсынылады

Жаза ретінде айыппұлды қаржылық залалға, яғни мүлікті тәркілеуді алып тастай отырып, төленбеген кедендік баждардың құнына еселенген түрде белгілеу ұсынылады.

3. Экономикалық контрабанданың объективті жағы тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы ірі мөлшерде өткізу болып табылады. Контрабанданың өзі бір мемлекеттен кетуді және басқа мемлекеттің аумағына кіруді білдіреді, яғни, контрабанданы тек бір мемлекеттің аумағында жасау мүмкін емес. Осы себепті ҚК 234-бабы 3-бөлігі 2) - тармағының объективті жағы ҚК 264-бабы 2-бөлігінің объективті жағын қамтиды, себебі:

- контрабанда өзінің құқықтық сипатында трансұлттық белгіні білдіреді;

- ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағы қылмыстық топқа қатысқаны үшін жауапкершілік пен жазаны көздейді, демек ҚК-нің 264-бабының 2-бөлігі бойынша жауапқа тарту адамды бір әрекет жасағаны үшін қайта жазалауға әкеп соғады.

ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағының саралау белгісі төмендегі растайтын анық дәлелдемелер болмаған кезде алып тастауға жатады:

- бірлесіп қылмыс жасау туралы екі жақты байланыс болмаса;
- қылмыстық топқа қатысуға (мүшелікке) келісім беру орын алмаса;
- қылмыстық топтың белгілері-тұрақтылық белгіленбесе.

Осыған байланысты экономикалық контрабанданың «трансұлттық» саралау белгісін алып тастау ұсынылады.

Зерттеу нәтижелерінің теориялық және практикалық маңыздылығы диссертация тұжырымдар мен ұсыныстар экономикалық контрабандаға қарсы күрестің тиімділігін арттыруға бағытталатындығымен анықталады. Олар осы проблема бойынша ғылыми зерттеулерді жалғастыру

үшін және ҚР Қылмыстық-құқықтық және кедендік заңнамасын жетілдіру процесінде назарға алынуы мүмкін. Зерттеу материалдары сондай-ақ "ҚР Қылмыстық құқығы", "Қылмыстық процесс", "Криминология" оқу пәндерін оқыту кезінде, заң оқу орындарында, тергеушілер мен анықтаушылардың біліктілігін арттыру курстарында, сондай-ақ тиісті тақырыптарды зерделеу кезінде бастапқы даярлау, біліктілігін арттыру және қайта даярлау жүйесінде пайдаланылуы мүмкін.

1-БӨЛІМ. ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДА ҰҒЫМЫ

XX ғасырдың аяғында Қазақстанда болған саяси және экономикалық құрылымдар бүкіл құқықтық жүйені, атап айтқанда қылмыстық заңнаманы реформалау қажеттілігін анықтады. Нарықтық экономиканың еркін дамуына, еркін кәсіпкерлікке, адал және қатаң бәсекелестікке бағытталған жаңа экономикалық қатынастарға көшу нәтижесінде әлеуметтік қауіпті әрекеттердің жаңа түрлері пайда болды.

Экономикалық қатынастарды командалық-әкімшілік реттеуге, мемлекет тарапынан қызметтің барлық салаларын бақылауға негізделген әдістерді "заңмен тыйым салынбаған барлық нәрсеге рұқсат етіу" қағидатына ауыстыру кәсіпкерлік субъектілерінің дербес шаруашылық қызметіне себеп болды, бұл жосықсыз шаруашылық субъектілері тарапынан заңды міндеттерден жалтаруға жағдай жасады, бұл өз кезегінде экономикалық қатынастарға теріс әсер етті.

Кәсіпкерлердің заңды мүдделері мен құқықтарын қорғау мақсатында ҚР ҚК 7-тарауында Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген.

Бұл диссертация экономикалық контрабандаға қарсы күрестің криминологиялық талдауды қамтитын қылмыстық-құқықтық аспектілерін қарастырды.

Контрабанда деп (итал. Contrabando, contro – қарсы, bando – үкімет жарлығы) тауарлардың немесе басқа заттардың мемлекеттік шекара арқылы заңсыз өтуін түсіну әдетке айналған [5, 259].

ҚР ҚК 234-бабында экономикалық контрабандаға келесі анықтама берілген - Кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып

жасалған не декларацияламаумен немесе көрінеу анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште не уақытша әкелу (рұқсат беру) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдау көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсетумен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде осы Кодекстің 286-бабында көрсетілгендерді қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу. [2]

"Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы" Қазақстан Республикасы Кодексінің (бұдан әрі - Кодекс) 3-бабында құқық нормаларын бірыңғай қолдану және оларды ерекше түсіндіруді болдырмау мақсатында кеден заңнамасында қолданылатын негізгі терминдердің анықтамалары келтіріледі.

Өкінішке орай Кодекстің жоғарыда аталған бабында контрабанда анықтамасы берілмеген, алайда 50) тармақта мынадай ұғым белгіленген

тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы заңсыз өткізу – осы Кодекстің 30-бабына сәйкес тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу жүзеге асырылуға тиіс немесе жүзеге асырылуы мүмкін жерлерден тыс жерде немесе осы жерлерде орналасқан кеден органдарының жұмыс уақытынан тыс кезде не кедендік бақылаудан жасырын түрде не тауарларды анық емес кедендік декларациялап немесе кедендік декларацияламай не тауарлар туралы анық емес мәліметтер қамтылған құжаттарды пайдалана отырып және (немесе) қолдан жасалған не басқа тауарларға жататын

сәйкестендіру құралдарын пайдалана отырып, тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу [3].

Бұрын қолданыста болған Қазақстан Республикасының Кеден кодексінде қолданыстағы кодекске қарағанда тауарларды заңсыз өткізу анықтамасы келтірілмеген, бұл кеден заңнамасын дамыту мен жетілдірудегі маңызды қадам болып табылады. Мазмұны бойынша контрабанда заңсыз орын ауыстыру болып табылады және заңсыз орын ауыстыру белгілері мен оның тәсілдерін заңнамалық деңгейде анықтау маңызды өзгеріс болып табылады.

Көрсетілген анықтамаға толық талдау экономикалық контрабанданың объективті жағын қарау кезінде төменде жүргізілетін болады.

Осылайша, Кодекстің 3-бабының 51) тармағында тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу – тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына әкелу немесе тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағынан әкету [3].

Осы баптың 48-тармағында) тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына әкелу анықтамасы берілген– Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасын кесіп өтуге байланысты және өздерінің нәтижесінде тауарлар кеден органдары осындай тауарларды шығарғанға дейін халықаралық пошта жөнелтілімдері арқылы жіберуді, құбыржол көлігін және электр беру желілерін пайдалануды қоса алғанда, Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына кез келген тәсілмен келетін әрекеттерді жасау [3].

Ал 49) тармақта тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағынан әкету деп – тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағынан кез келген тәсілмен әкетуге бағытталған әрекеттерді жасау, оның ішінде Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасын кесіп өтуді қоса алғанда, халықаралық пошта

жөнелтілімдері арқылы жіберу, құбыржол көлігін және электр беру желілерін пайдалану белгіленген [3].

Сонымен қатар, осы баптың 9-тармағында Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасына анықтама берілген – ол Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағының шектері, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі халықаралық шарттарға сәйкес – Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің аумақтарындағы жекелеген аумақтардың шектері.

Еуразиялық экономикалық одақтың аумағында заңдарға сәйкес құрылатын, Еуразиялық экономикалық одақ аумағының бір бөлігі болып табылатын ерекше экономикалық аймақтар болуы мүмкін. Ерекше экономикалық аймақтардың аумағына орналастырылған тауарлар кеден заңнамасында және өзге де заңдарда айқындалатын жағдайларды қоспағанда, кедендік баждарды, салықтарды, сондай-ақ сыртқы сауда қызметін мемлекеттік реттеу туралы заңнамада белгіленген экономикалық сипаттағы тыйым салулар мен шектеулерді қолдану мақсаттары үшін кедендік аумақтан тыс орналасқан ретінде қаралады.

Бұрын, Еуразиялық экономикалық одақ құрылғанға дейін құрамына үш мемлекет: Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы және Қазақстан Республикасы кіретін бірыңғай кеден одағы жұмыс істеген болатын. Қазіргі уақытта Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасына бес елдің: Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Арменияның кедендік аумақтары кіреді.

Кодекстің 393-бабының 2-бөлігінде кедендік бақылау кедендік бақылау объектілеріне қатысты оларға осы Кодексте айқындалған кедендік бақылау нысандары және (немесе) кедендік бақылаудың жүргізілуін қамтамасыз ететін шараларды қолдана отырып жүргізілетіні бекітілген [3].

Еуразиялық экономикалық одақтың және (немесе) Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын бұза отырып, Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарларды

анықтау мақсатында кедендік бақылау Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасын кесіп өтетін жеке тұлғаларға қатысты жүргізілуі мүмкін.

Кедендік бақылаудағы тауарларға жататын:

ішкі тұтыну үшін шығарудың кедендік рәсімімен орналастырылған, Еуразиялық экономикалық одақтың тауарлары мәртебесіне ие болған тауарлар, кері импорттың кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар, еркін айналымға шығарылған жеке пайдалануға арналған тауарлар, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына қайта әкелінген кезде Еуразиялық экономикалық одақтың тауарлары мәртебесін сақтаған тауарлар – осы Кодекстің 393-бабы 8-тармағының үшінші бөлігінде көрсетілген мерзім ішінде;

Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағындағы тауарлар – кеден органдарында Еуразиялық экономикалық одақтың және (немесе) Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы бұзыла отырып, осындай тауарлардың Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына әкелінгені және (немесе) Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағында болуы туралы ақпарат болған кезде;

кеден органдарына ұсынылуы Еуразиялық экономикалық одақтың кеден заңнамасына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына және (немесе) Қазақстан Республикасының кеден және өзге де заңнамасына сәйкес көзделген кедендік және өзге де құжаттар, сондай-ақ осындай құжаттарда қамтылған мәліметтер;

тұлғалардың, оның ішінде уәкілетті экономикалық операторлардың Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы тауарларды өткізуге, кеден ісі саласында қызметтер көрсетуге байланысты не жекелеген кедендік рәсімдер шеңберінде жүзеге асырылатын қызметі;

уақытша сақтау қоймалары, кеден қоймалары, еркін қоймалар, бажсыз сауда дүкендері ретінде пайдалануға арналған немесе пайдаланылатын, уәкілетті экономикалық операторлардың тауарларды

уақытша сақтауы үшін пайдалануға арналған немесе пайдаланылатын, сондай-ақ кедендік бақылау аймақтары ретінде пайдалануға арналған немесе пайдаланылатын құрылыстар, үй-жайлар (үй-жайлардың бөліктері) және (немесе) ашық алаңдар (ашық алаңдардың бөліктері) кедендік бақылау объектілері болып табылады [3].

Кедендік бақылауды ҚР кеден органдарының лауазымды адамдары кедендік мақсаттар үшін қажетті құжаттар мен мәліметтерді тексеру; ауызша сұрау; түсіндірмелер алу; кедендік бақылау; тауарлар мен көлік құралдарын кедендік қарап тексеру; тауарлар мен көлік құралдарын кедендік тексеріп қарау; Жеке қарап тексеру; тауарлардың арнайы таңбалармен таңбалануын, оларда сәйкестендіру белгілерінің болуын тексеру; Үй-жайлар мен ғимараттарды қарап тексеру арқылы жүргізеді. тексеру мақсаттары үшін; сондай-ақ заңнамалық актілерде көзделген не оларға қайшы келмейтін басқа да нысандарда жүзеге асырылады.

Кедендік бақылау тек кедендік шекарада оның қиылысқан жерінде ғана емес, басқа да жерлерде (мысалы, әуежайларда, вокзалдарда және теңіз порттарында) жүзеге асырылады. Тиісінше, Қазақстан Республикасының кедендік аумағына контрабандалық жолмен өткізілетін тауарды немесе өзге де заттарды әкелу кезінде ауа мен су бойынша кедендік шекараны кесіп өту осы қылмыстың қатаң құрамын қалыптастырмайды, бұл контрабандалық тауарды немесе өзге де заттарды кедендік бақылаудан жасырып, құжаттарды алдап пайдалану және т. б. кедендік бақылау аймағынан өткен кезде ғана болады.

Тауарларды немесе өзге де заттарды контрабандалық әкету кезінде қылмысты аяқталған деп тану үшін әуежайда (теңіз портында) Кедендік бақылау аймағынан өту жеткіліксіз, ал тауарларды кедендік шекара арқылы іс жүзінде өткізу талап етіледі.

Экономикалық контрабанданың мазмұнын, мәні мен түсінігін түсіну үшін аталған әрекетті саралауда қолданылатын ұғымдарды қарастыру қажет.

Контрабанда қылмыстық іс-әрекет ұғымы ҚР ҚК 234-бабының диспозициясында берілген: кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып жасалған не декларацияламаумен немесе көрінеу анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште не уақытша әкелу (рұқсат беру) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдау көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсетумен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде осы Кодекстің 286-бабында көрсетілгендерді қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу [2].

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының "Контрабанда үшін қылмыстық жауаптылық туралы заңнаманы қолдану практикасы туралы" 1997 жылғы 18 шілдедегі N 10 нормативтік қаулысында ұқсас ұйғарым берілген - Тауарларды немесе өзге де құндылықтар мен заттарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы заңсыз өткізу [6]. Экономикалық контрабанданың аталған анықтамасы заңнамалық болып табылады, оны көптеген ғалымдар, соның ішінде И.Ш. Борчашвили осы анықтамамен келісе отыра, келесідей толықтырады: «Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, оларға қатысты кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды кедендік бақылаудан басқа немесе жасырын не құжаттарды немесе кедендік бақылау құралдарын алдап

пайдалана отырып декларацияламаумен немесе дәйексіз декларациялаумен ұштаса өткізу» [7, 453].

Еуразиялық экономикалық одаққа қатысушы елдердің қылмыстық заңнамасын салыстырмалы құқықтық талдау қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрін анықтауда елеулі айырмашылықтардың жоқтығын көрсетеді [8, 146].

Соңғы уақытта ғылыми-құқықтық пікірталастарда контрабанданы екі түрге бөліп көрсетеді. Атап айтқанда, экономикалық контрабанданы тыйым салынған және өткізуге шектелген тауарлардың контрабандасына және тыйым салынбаған (заңды) тауарлардың контрабандасына бөлу көзделеді, оның мақсаты белгіленген рәсімдерді бұзу жолымен, оның ішінде анық емес декларациялай отырып, кедендік төлемдерді төлеуден жалтару болып табылады.

"сұр контрабанданы" қк-нің 236-бабының құрамына "кедендік баждарды, кедендік алымдарды, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждарын төлеуден жалтаруды" аудару ұсынылады, онда айыппұлдарды қаржылық залалға, яғни, бұл ретте тәркілеу түріндегі санкцияларды алып тастай отырып, төленбеген кедендік баждардың құнына тәуелді ету қажет.

Өзгерістердің мақсаты жосықсыз кәсіпкер- құқық бұзушыларды жауапкершіліктен босату мүмкіндігі емес, керісінше тыйым салынған заттардың "қара контрабанда" фактілеріне қарағанда жиі жасалатын халық тұтынатын тауарларды бұрыс декларациялау фактілері үшін неғұрлым қатаң қаржылық жауапкершілік белгілеу болып табылады.

Бұдан басқа, мемлекеттік органдар үшін "сұр контрабанданың" заттай дәлелдемелерін ұзақ мерзімді сақтау және өткізу проблемасы жойылады, олар тәркілеудің орнына мемлекеттің қатысуынсыз, бірақ бюджетке кедендік төлемдер мен салықтарды төлеумен бірден айналымға енгізілетін болады [9].

Осылайша, қолданыстағы қылмыстық заңнамада және Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы қабылданған жаңа актілерде осы

саладағы экономикалық қатынастарды тиімді реттеу үшін қажетті негізгі анықтамалар мен ұғымдар келтірілген.

Сонымен бірге, контрабанданың мазмұны мен мәнін оны "қара" (тыйым салынған және айналымы шектеулі тауарларды өткізу) және "сұр" (занды тауарларды өткізу, бірақ салық төлеуден жалтару мақсатында) деп бөлу арқылы шешу және қайта қарау өзекті болып көрінеді.

1.2 Экономикалық контрабанданың дамуын ретроспективті талдау

Ежелгі Қазақстан өңірі экономикасының даму ерекшелігі Ұлы Жібек жолының пайда болуымен және дамуымен тығыз байланысты. Жібек жолы арқылы сауда және елшілік керуендерінің негізгі саны өтті.

Жүздеген жылдар бойы ол претерпевал өзгерістер енгізілсін: бір учаскелері иемденген, оларға ерекше мәні бар басқа да қарама-қарсы отмирали, ал қаланың сауда станциясына келіп құрдымға кете бастады" [10, 65].

Белгілі археолог К.М.Байпақов әділ дәлелдегендей, бағалы Жібектердің таралуына сақтар мен скифтердің көшпелі тайпалары қатысты, солар арқылы сол уақыт үшін оғаш тауарлар Орталық Азия мен Орта-жер асты аймағына түсті [11,11].

Қазақстанның кейбір дереккөздерінен "Үйсіндер көпестерден кедендік баж салығы түріндегі алымды алып тастай отырып, сауда, керуен жолдарының толық қауіпсіздігін қамтамасыз еткені және осы аумақтарда полиция қызметін жүзеге асырғаны" белгілі [10, 42].

Осылайша, б. з. д. III ғасырдан бастап, сауда қатынастарының белсенді дамуына ықпал еткен ежелгі ұлттардың көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтының даму ерекшелігіне байланысты, өткізілетін тауарларға алым салудан көрініс тапқан, біздің ойымызша, нормалармен реттелген деп әлі атала алмайтын, көрсетілген сауда қатынастарын реттеудің алғышарттары болды құқықтары.

VI ғасырда ежелгі Қазақстан аумағында қытай жазуының деректері бойынша "түріктер", жетекшісі – "қаған" деп аталған халық қалыптасты [12, 14].

Сауда керуендеріне шабуыл жасауға тыйым салатын дала дәстүрлері, жергілікті көшбасшылардың беделі, саяхатшылар мен саудагерлердің қамқоршысы, халықаралық сауда қатынастарының дамуына ықпал етті.

Бұл жол сол кездегі негізгі саяси оқиғаларды анықтады [13,29].

Бюджетті толықтырудың негізгі көзі Қытайда кагандар салық, алым және өтемақы ретінде алған Жібек саудасының мемлекеттік монополиясы болды [14, 29].

Көрсетілген кезеңде түркі халықтарында тауарға, мүлікке қойылған белгіні, таңбаны, таңбаны білдіретін "таңба" сөзінен шыққан "кеден" деген ұғым пайда болады.

Хандық белгілерді алу кейіннен орыстардың "таңбасы" деп аталды және базарлар мен жәрмеңкелерде сауда жасау кезінде алынатын салық болды.

"Таңба" сөзінен "таңбалау" етістігі пайда болды, яғни.тауарды баж салығы. Тауар "таңбаланған" жер кеден деп атала бастады [15, 61].

XII ғасырдың аяғы мен XIII ғасырдың басында ежелгі Қазақстан аумағында Шыңғысхан басшылығымен Моңғол мемлекетінің қалыптасу процесі басталды.

Моңғол мемлекеттілігінің қалыптасуы екі онжылдық ішінде алдымен Шыңғысханның, кейіннен оның ұрпақтарының басшылығымен өтті.

Жібек жолы Батыс пен шығыс арасындағы тауарлар саудасының негізгі артериясы болды

Қытайдан жібек сияқты; өсімдік тектес өнімдер: Көкөністер, жемістер, дәмдеуіштер, қант, жаңғақтар, түрлі сусындар, тұрмыстық заттар: аң терісі, кілемдер, киім, маталар, заттар, қару-жарақ, металл бұйымдары: алтын, күміс, жалпы сұраныс болған барлық тауарлар.

Транзит үшін қолайлы географиялық жағдайларда орналасқан Қазақстан үшін сауда керуендерінен тауарлардың өтуі мен тасымалдануы үшін алынатын салықтар мен алымдар үлкен маңызға ие болды.

Хандар сауданы ынталандыру саясатын жүргізді, керуен жолдарының қауіпсіздігін барлық құралдармен қамтамасыз етуге тырысты, мемлекет көпестер мен олардың тауарларының қол сұғылмаушылығына кепілдік берді.

Бұл керуен саудасының қарқынды өсуіне әкелді. Дәл осы сауда баждары мемлекеттік қазынаны толықтырудың негізгі көздерінің біріне айналды [16,71].

Дала халқының шаруашылық қызметінің негізгі түрі тұрақты сұраныс пен өткізу орнының болуын талап ететін Мал шаруашылығы болғандықтан, қазақ хандары, сұлтандары мен билер барлық күш-жігерімен жылқыларды, қошқарларды және басқа да малдарды өз аумағынан тыс жерлерге әкелу және әкету үшін баж салығын белгілеуге тырысты. Нәтижесінде көптеген керуендер мен көпестердің экономикалық тұрғыдан тиімсіз болатын осындай баж салығынан жалтаруға және шектеулер қойған хандардың аумақтарымен жүруден аулақ болуға деген ұмтылысы болды.

Бұл фактінің төлемдерді төлеуден жалтарудың жалпы, ұқсас белгілері бар екенін сенімді түрде атап өтуге болады. Тұрақсыз саяси жағдайға байланысты ішкі кеден саясатына тиісті көңіл бөлінбеді, нәтижесінде көптеген сауда керуендері Жібек жолы бойындағы қозғалыс бағыттарын өзгертуге мәжбүр болды. Жібек жолының әлсіреуі мен өшуіне сол кезеңде Еуропа мемлекеттері үшін тауарларды өткізудің неғұрлым экономикалық тиімді және қауіпсіз тәсілдеріне айналған теңіз жолдарының ашылуы да әсер етті. XVI ғасырдың аяғы мен XVII ғасырдың басында қазақ тайпаларының Қазақ хандығы төңірегінде бірігу процесі аяқталады [16, 116].

Аталған қиын-қыстау кезеңде Қазақ мемлекеттерінің кең-байтақ аумақтары әлеуметтік-экономикалық дамуда және Еуропамен сауда қатынастарында табыстарға жеткен Орыс мемлекетінің назарын аударды. Орта Азия елдерімен тұрақты және қауіпсіз сауда байланыстарын орнатуға

деген ұмтылыс экономикалық тұрғыдан ақталды, оның саяси амбициясы да болды. Бірнеше ғасыр бойы Ресей қазақ даласын басып алу бойынша отарлық саясатты жүзеге асырды. Алайда, аталған оқиғалардың тек қазақ халқы үшін жағымсыз жақтары болған жоқ. XVIII ғасырдың екінші жартысында Қазақстанның Ресеймен сауда қатынастарының қарқынды дамуы басталды. Белсенді сауданың нәтижесі орыс-қазақ шекарасы бойында сауда пункттерінің пайда болуы болды, үлкен бекіністерде жәрменкелер ұйымдастырылды. Орыс үкіметі қазақтармен нан саудасын дамытуға үлкен көңіл бөлді, бұл өзара тиімді іс болды және қазақ Көшпенділерін егіншілікке дағдыландыруға тиіс еді. Сауданың дамуы Қазақстандағы жолдар желісінің кеңеюіне ықпал етті.

Мал және мал шаруашылығы шикізатының орнына қазақтар мақта-мата, іуға, жібек, барқыт және металдардан жасалған бұйымдар алды.

Қазақстанда контрабанданың пайда болуы, біз үйренгендей, бірыңғай нарықтың қалыптасу және нақты мемлекеттік шекаралар мен кедендік кедергілерді белгілеу процесі жүріп жатқан кезеңге жатады. Бұл XVII ғасырдың басында болды.

Қазақстанның Ресейге қосылу кезеңі 130 жылға жуық уақытқа созылды, нәтижесінде бодандыққа кірген мемлекет сыртқы саяси дербестігінен айырылды [17, 99], кедендік мүдделерді Ресей үкіметі білдірді. Осы себепті экономикалық контрабандаға ретроспективті талдау оның Ресей империясында қалыптасу тарихын зерттеу арқылы жүзеге асырылады.

Ресей империясы сол кезде мемлекеттік биліктің күшімен қорғалатын өз заңнамасына ие болды. Ел басшылығы әртүрлі салалардың экономикалық қатынастарын реттейтін кодекстер, жарғылар деп аталатын құқық нормаларын қабылдады. Жарғылар енді өз тауарларын тек жаппай және шекаралас қалаларда сатуға рұқсат етілген шетелдік көпестердің саудасын шектеді.

Шетелдік көпестердің мемлекеттің ішкі аудандарына кіруі арнайы рұқсатпен реттелді, ол үшін баждардан басқа қосымша алымдар, сондай-ақ

жол жүру баждары алынды. Көрсетілген кезеңде контрабанда басқа ерекшеліктерге ие болды.

Бұл қылмыс халықтың денсаулығына қамқорлық жасауға немесе ішкі нарықты бәсекелестіктен қорғауға, өз тауарларына қатысты протекционистік саясатқа және т.б. негізделген белгілі бір тауарларды әкелуге және (немесе) әкетуге тыйым салуды қамтыды [18, 47].

Басқаша айтқанда, контрабандаға қарсы іс-қимылдың міндеті тек фискалдық мүдделерді ғана емес, сонымен бірге халықтың денсаулығы мен әл-ауқатының мүдделерін де іздеу болды.

Контрабандаға қарсы күресті күшейту үшін маңызды іс-шара 1754 жылы Қазақстанда Кеден және әскери-полиция қатынастарында мемлекеттік шекараларды күзету үшін ерекше корпус ретінде шекара күзетін құру болды.

Кейін шекара казак күзеті және арнайы кеден күзеті құрылды.

Крепосттық құқық күшін жойғанға дейін Қазақстанда жазалау туралы Кодекс (1845 жыл) қолданыста болды, оған контрабанда туралы заңнама кірді [19, 34].

Жазалау туралы кодекстің нормативтік мазмұны негізінде, 1864 жылғы сот реформасынан кейін империя аумағында тауарлардың қозғалысы мен саудасы жөніндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін Кедендік жарғы қабылданды.

Азаматтық соғыстан кейін Үкіметтің экономикалық саясатының негізгі құралы азық – түлікпен қамтамасыз ету болды-армия мен қалалардың пролетарлық тұрғындарының қажеттіліктері үшін артық ауылшаруашылық өндірісін реквизициялау.

Осылайша, халық комиссарлар кеңесі мемлекеттің барлық құрылымдарын ұлттандыру, тұтастай алғанда сауданың, оның ішінде сыртқы экономикалық қызметтің мемлекеттік монополиясын құру саясатын қабылдады.

Халық, әсіресе қосылған мемлекеттер, үнемі жоғары негізсіз салықтарға ұшырады, бұл сол кезде қолданыстағы революцияға дейінгі

заңнаманы, оның ішінде кедендік заңнаманы реформалау бойынша бірқатар шараларды қабылдауды талап етті.

1917 жылғы желтоқсан төңкерісінен кейін кедендік құқықтық қатынастарды реттейтін алғашқы құқықтық акт "Тауарларды әкелуге және әкетуге рұқсаттар туралы" РСФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің (бұдан әрі-ХКК) РСФСР шекарасы арқылы тауарларды өткізуге рұқсат беру-тыйым салу рәсімі белгіленген декреті болды.

Осы Жарлыққа сәйкес тауарларды әкелуге және әкетуге сыртқы сауда және өнеркәсіп бөлімі берген тиісті рұқсат болған жағдайда ғана рұқсат етілді, ал мұндай рұқсат болмаған жағдайда ол контрабанда болып саналды және тәркіленуге жатады. "Сыртқы экономикалық саладағы қылмыстармен күрес көлік бөлімдеріне жүктелді. Сыртқы экономикалық қылмыстарға қарсы күресте шекара қызметтеріне ерекше рөл берілді.

Контрабанда жасағаны үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершілікті көздейтін негізгі құқықтық актілердің бірі 03.01.1921 жылы қабылданған "Жеке тұлғалар мен қоғамдарда сақталатын құндылықтарды реквизициялау және тәркілеу туралы" РСФСР ХКК Қаулысы болды, оған сәйкес ауырлататын жағдайларда кәсіпшілік түрінде контрабанда жасағаны үшін ең жоғары жазалау шарасы – ату жазасы көзделген [21].

Көрсетілген қаулыға сәйкес, контрабандалық деп танылған тауарлар өзге де тауарлар мен заттар арасында тәркіленуге жатады, яғни, декретке қарамастан, рұқсатсыз әкетілетін немесе әкелінетін тауарлар мен заттар, кедендік бақылаудан жасырылған, қандай да бір қулықтар немесе адамдарды жеке қарау кезінде табу жолымен, жеке тұтыну нормасынан тыс азық-түлік және темекі бұйымдары. Бұл акт әкімшілік жазаланатын контрабанда мен қылмыстың аражігін ажыратуды, сот тәртібімен қаралатын әкімшілік бұзушылықтардың түрлерін белгіледі.

Кедендік құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің және аталған саланы тиісті ұйымдастырудың қажеттілігін сезіне отырып, Кеңес үкіметі 08.12.1921 жылы РСФСР ХКК-нің "контрабандаға қарсы күрес туралы" декретін

қабылдады, оған сәйкес Бүкілресейлік төтенше комиссия жанынан контрабандаға қарсы күрес жөніндегі орталық Комиссия құрылды. [22]. Кедендік қылмыстарға қарсы күресте заңнамалық деңгейде келесі маңызды кадам 26.05.1922 жылы РСФСР-дің 01.06.1922 жылы қолданысқа енгізілген алғашқы Қылмыстық кодексін қабылдау болды, онда контрабанда мемлекеттік қылмыстарға жатқызылды.

Қазақстан аумағында қолданылған алғашқы кодификацияланған қылмыстық заң жоғарыда аталған 1922 жылғы РСФСР кодексі болды. Ол Қазақстан аумағында 01.07.1922 жылдан бастап енгізілген. КазЦИК Қылмыстық кодекстің мәтініне жергілікті тұрмыстық ерекшеліктерге байланысты бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізді. Бұл қылмыстық кодекс 1923 жылы Орынбор қаласында қазақ тілінде жарық көрді (С.Қадырбаевтың аудармасы). Бұл фактінің маңызы зор, өйткені адат заңмен жазылмаған, ал патша өкіметінің заңдары қазақ тілінде шығарылмаған [23, 122].

Сыртқы сауданың мемлекеттік монополиясын растай отырып, КСРО Кеден Уставының 256 – бабында сыртқы сауда Халық Комиссариатының, оның шетелдік органдарының (Сауда өкілдіктерінің), сондай-ақ осыған ерекше уәкілеттік берілген адамдардың немесе мекемелердің тиісті рұқсатынсыз тауарларды КСРО-дан тысқары жерлерге әкелуге жол берілмейтінін атап өтті.

Контрабандалық тауарлар, әдетте, тәркіленуге жатады, ал осы тауарлардың иелері немесе осы тауарларды тасымалдаған адамдар, бұдан басқа, кеден өкімімен айыппұлға ұшырады. Контрабандалық тауарларды тәркілеу мүмкін болмаған кезде, айыппұлға қарамастан, олардың тиісті шамамен алынған құны өндіріп алынды. Сонымен қатар, егер нақты иелігінде контрабандалық тауарлар табылған адамдар соңғысының нақты иесін көрсетсе, айыппұл жартысына дейін төмендетілуі мүмкін [24].

Осылайша, контрабанданы қылмыстық іс-әрекет ретінде анықтаған кезде мемлекет сыртқы сауда монополияларын құру, тауарларды әкелуге

немесе әкетуге тыйым салу, тауарларды тасымалдау бойынша кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға тыйым салу мақсатын көздеді, ал қосымша мақсат кедендік салықтарды төлеу міндетін сөзсіз орындау болды.

1959 жылғы 22 шілдеде Қазақ КСР - інің алғашқы Қылмыстық кодексі қабылданды (1960 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді), ол да кедендік қылмыстар үшін жауаптылықты көздеді, алайда "Өзге де мемлекеттік қылмыстар" деген 2-тарауда 64-ші "Контрабанда" деген бір ғана баппен шектелді. Бұл мақалада КСРО-ның мемлекеттік шекарасы арқылы тауарлар мен құндылықтарды заңсыз өткізуден тұратын, арнайы қоймаларда заттарды жасыру арқылы немесе кедендік немесе басқа құжаттарды алдау арқылы немесе үлкен мөлшерде немесе контрабандамен айналысу үшін ұйымдастырылған адамдар тобы немесе лауазымды адам жасаған контрабандаға анықтама берілді. қызмет жағдайын қолдана отырып, сол сияқты жарылғыш, есірткі, күшті әсер ететін және улы заттардың, қару-жарақ пен әскери керек-жарақтың контрабандасы.

Аталған Кодекстің 64-бабында тек контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген. Сонымен бірге, қол сұғушылықтың мәні тек мемлекеттің экономикалық мүдделері ғана емес, сонымен бірге айналымнан алынған немесе айналымға шектелген заттардың қозғалысын шектеу мақсатын көздеді. қылмыстар бірдей объективті жағы бар, бірақ әртүрлі қол сұғушылық объектілері бар болса да, бір баптың диспозициясында көрсетілген.

Кейін диспозицияны 2 бөлікке, яғни экономикалық контрабандаға және айналымға тыйым салынған немесе шектелген заттардың контрабандасына бөліп, ҚазКСР ҚК 64-бабына өзгерістер енгізілді.

1998 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген 1997 жылғы 16 шілдедегі Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық Кодексі қабылданған сәттен бастап 1959 жылғы 22 шілдедегі ҚазКСР ҚК қолданылуын тоқтатты. ҚР жаңа Қылмыстық кодексінде контрабанда екі дербес қылмысқа бөлінген: ҚК-нің 209-бабында көзделген экономикалық контрабанда және айналыстан

алып қойылған заттар немесе ҚК-нің 250-бабында көзделген айналысы шектелген заттар контрабандасы.

1997 жылғы ҚР ҚК 209-бабы 1-бөлігінің санкциясында мүлікті тәркілеу түріндегі немесе онсыз жаза көзделген, ал 2 және 3-бөлімдер мүлікті баламасыз тәркілеуді көздеді.

2014 жылғы 3 шілдеде жаңа ҚР ҚК қабылданды, оның 234-бабында экономикалық контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген.

Кедендік қатынастар саласындағы маңызды оқиғалардың бірі Кеден одағын құру және Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 24 маусымдағы N 44-IV Заңын қабылдау болды, ол Қазақстан, Беларусь және Ресей аумақтарында бірыңғай кедендік аумақ құру және Кеден одағын қалыптастыру туралы шартты ратификациялады.

2014 жылғы 14 қазанда Кеден одағы Еуразиялық экономикалық одақ болып қайта құрылды, оған 2015 жылы Армения мен Қырғыз Республикасы қосылды.

Кеңес өкіметі кезінде кәсіпкерлік қызмет, Сыртқы сауда мемлекеттің айрықша артықшылығына жататынын атап өткен жөн, бұл қатаң шектеулерді қабылдауға, тіпті қылмыстық жауапкершілікті белгілеуге себеп болды.

Нарықтық экономика жағдайында бұл тыйымдар жоқ, мемлекет, керісінше, көрсетілген қызметті ынталандырады, алайда ол ескі, ескірген принциптерден құтыла алмайды. Яғни, егер бұрын жоспарланған экономика жағдайында тауарларды заңсыз тасымалдау үшін жауапкершілік қарастырылған болса, қазіргі уақытта бұл тыйым нарықтық экономиканың барлық принциптері мен ережелеріне қайшы келеді, бұл адамның конституциялық құқықтарын бұзу болып табылады.

Экономикалық контрабандаға ретроспективті талдау жүргізуді қорытындылай келе, біз мынадай қорытындыға келдік.

Кеңес Одағы дамуының бастапқы кезеңінде контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік енгізу тыйым салынған немесе шектеулі тауарлардың әкелінуін/әкетілуін және айналысын тежеу мақсатын

көздеді. Аталған себеп бойынша Қазақ КСР-інің 22.07.1959 жылғы бірінші Қылмыстық кодексінде кедендік контрабанда үшін жауапкершілік көзделген (ҚК-нің 67-бабы), онда негізгі жаза заттарды тәркілеу болған. Қорғау объектісі мемлекеттің экономикалық мүдделері емес еді.

КСРО-ның кәсіпкерлік қызметті және сыртқы сауданы (тауарларды әкелу және әкету) монополиялауға ұмтылуы құқықтық реформалар мен ҚазКСР ҚК-нің 64-бабының өзгеруіне әкеліп соқты, олар диспозицияны 2 бөлікке: экономикалық контрабандаға және айналымға тыйым салынған немесе шектелген заттардың контрабандасына бөлді.

Осы сәттен бастап контрабанданың қол сұғу объектісі тек қоғамдық қауіпсіздік қана емес, сонымен бірге мемлекеттің экономикалық мүдделері де болды. Сонымен бірге, тәркілеу, жазаның бір түрі ретінде, экономикалық контрабанда туралы баптың санкцияларына әдепкі бойынша қайталаңады.

2-БӨЛІМ. ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1. ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДА ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ОБЪЕКТІСІ

1997 жылы қабылданған ҚР ҚК Ерекше бөлімі тарауларының конструкциясы бойынша заң шығарушы экономикалық контрабандаға байланысты қылмыстың топтық объектісін - экономика саласындағы қоғамдық қатынастарды айқындайды.

Алайда, теория мен практикадағы экономикалық контрабанданың тікелей объектісін анықтаудағы проблема осы уақытқа дейін шешілмеген.

Көптеген заңгерлер экономикалық контрабанданың тікелей объектісі - бұл қылмыс нәтижесінде зардап шеккен мемлекеттің экономикасы деп санайды. Ал қосымша объектісі ҚР кедендік шекарасы арқылы тауарларды өткізу ережесі болып табылады.

Контрабанданың пәні мен субъектісіне байланысты контрабанданың факультативтік объектілері қоғамдық қауіпсіздік, мемлекеттік органдардың қызметі, қаржы жүйесі, ҚР саяси мүдделері, халықтың денсаулығы, халықтардың тарихи-мәдени мұрасы болып табылады [29, 99-б.].

Экономикалық контрабанданың қолданыстағы диспозициясына сүйене отырып, негізгі тікелей объект, біздің ойымызша, тауарлар мен заттарды кедендік шекара арқылы өткізудің мемлекет белгілеген тәртібі мен ережелері болып табылады, олар бірінші кезекте тауарларды шекара арқылы заңсыз өткізу арқылы бұзылады.

Контрабанда көп жағдайда қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған мүлікті немесе сапаға қойылатын талаптарға сәйкес келмейтін (құрамында зиянды заттары бар, қауіпсіздік техникасына сәйкес келмейтін және т.б.) тауарларды өткізу мақсатында жасалатынын назарға ала отырып, заңды тауарлардың, мүліктің, кірістердің айналысы процесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар қосымша объект болып табылады.

Контрабанда жасау кезінде болуы мүмкін немесе болмауы мүмкін осы қылмыстың факультативті объектісі, біздің ойымызша, төленбеген кедендік төлемдер мен салықтар, қоғамдық қауіпсіздік, мемлекеттік органдардың қызметі, қаржы жүйесі, ҚР саяси мүдделері, халықтың денсаулығы, халықтардың тарихи-мәдени мұрасы түрінде залал келтірілген мемлекеттің бюджеті болып табылады.

Сондықтан қылмыстың дұрыс саралануы үшін қылмыстың пәнін анықтау қажет. Экономикалық контрабанда қылмысының пәні практикалық қызметте анықталуы қажет қылмыс құрамының міндетті белгісі болып табылады. ҚР ҚК 234-бабының диспозициясы қылмыс заттарының үлкен және анықталмаған тізімін анықтайды, олардан біз контрабанданың тікелей объектісін анықтай аламыз.

ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 1997 жылғы 18 шілдедегі № 10 "контрабанда үшін қылмыстық жауаптылық туралы заңнаманы қолдану практикасы туралы" қаулысының 6-тармағына сәйкес контрабанда заттары деп материалдық әлемнің кез келген жылжымалы заттары, оның ішінде валюта, валюталық құндылықтар, электр, жылу немесе өзге де энергия түрлері мен көлік құралдары түсініледі. Атап айтқанда, кез-келген тауарлар мен заттар, олардың мақсатына қарамастан, объект болып табылады. Өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, оларға қатысты өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарлар, заттар мен құндылықтар бөлек бөлінді.

Шекара арқылы өткізудің ерекше ережелері қоғамдық қауіпсіздікті, халықтардың көркемдік, ғылыми, тарихи және археологиялық игілігінің мәні бар мәдени құндылықты - өнер туындыларын, ежелгі заттарды және аталған маңызы бар өзге де заттарды, зияткерлік меншік объектілерін, құрып кету қаупі төнген жануарлар мен өсімдіктер түрлерін, олардың бөліктері мен дериваттарын (туындыларын) сақтау мақсатында белгіленеді.

Заң шығарушының шектеулі немесе айналымға тыйым салынған заттарды тасымалдағаны үшін қылмыстық жауапкершілік енгізуі орынды

болып көрінеді және халықтың жалпы әл-ауқатын сақтау мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Мысалы, мәдени құндылықтар мен ұлттық мәдени игілік объектілерін Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге заңсыз әкеткені немесе оларды Қазақстан Республикасына қайтармағаны үшін қылмыстық жауапкершілік ҚК-нің 203-бабының 1-1-бөлігі бойынша қосымша сараланады, оның заттары тәркіленуге жатады.

Мәдени құндылықтар мен ұлттық мәдени игілік объектілерін Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізе отырып, Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге заңсыз әкету немесе оларды Қазақстан Республикасына қайтармау, адамның іс-әрекеттерінде экономикалық контрабанда құрамы болған кезде ҚК-нің 203-бабы 1-1-бөлігінің және ҚК-нің 234-бабының тиісті бөлігінің жиынтығы бойынша сараланады.

Осы тауарды ірі мөлшерде шекара арқылы өткізе отырып, субъект заңды қаражатқа сатып алынған тауарларды кедендік және шекаралық ресімдеу мен тасымалдау рәсімін бұзады. Тиісінше, бұл заттарды тәркілеу меншік құқығының мәніне қайшы келеді. Мәдени құндылықтар мен ұлттық мәдени игілік объектілерін немесе тыйым салынған заттарды тасымалдау жағдайларында субъектінің көрсетілген тауарға меншік құқығы олардың азаматтық айналымы ерекшелігіне қарай құрылмайды.

Шектелген немесе тыйым салынған, сондай-ақ заңсыз қызметтен алынған тауарларды өткізгені үшін ғана қылмыстық жауапкершілікті белгілеудің орындылығын негізге ала отырып, заңға қайшы келетін қызмет нәтижесінде алынған барлық жылжымалы мүлік контрабанданың заты болуға тиіс.

Мазмұны мен шығу тегі бойынша контрабандалық затты екі түрге бөлуге болады:

1. Қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған, сондай-ақ бастапқыда заңсыз шыққан, айналымда шектелген немесе тыйым салынған

кірістер, ақша қаражаты, мүлік және өзге де заттар (ұрлау заттары, заңсыз кәсіпкерлік қызметтің, қаруды, есірткіні сатудан түскен кірістер, пара заттары және т. б.);

2. Заңды қызмет нәтижесінде алынған тауарлар мен өзге де заттар.

Кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару мақсатында кедендік шекара арқылы өткізілетін, бірақ шығу тегі заңды болып табылатын материалдық әлемнің заттары экономикалық контрабанданың нысанасы бола алмайды, көрсетілген іс-әрекеттер төлеуден жалтару ретінде саралануға тиіс.

Зияткерлік меншіктің әрбір объектісінің өзіндік құндылығы бар, оны жеке субъективті және объективті бағалау негізінде оны жасаушы, құқық иеленуші анықтайды. Кейіннен зияткерлік меншік объектісі азаматтық-құқықтық мәмілелердің нысанасы – тауар ретінде әрекет ете алады.

ҚР Азаматтық Кодексінің 962-бабында зияткерлік меншік объектілеріне құқықтар олардың жасалу фактісіне не ҚР АК және өзге де заңнамалық актілерде көзделген жағдайларда және тәртіппен уәкілетті мемлекеттік органның құқықтық қорғауды ұсынуы салдарынан туындайтыны белгіленген.

"Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы" Қазақстан Республикасының Заңында 2-бөлімнің 6-бабында авторлық құқық жарияланған (жарияланған, жарыққа шығарылған, шығарылған, жария орындалған, жария көрсетілген) туындыларға да, сондай-ақ қандай да бір объективті нысанда бар жарияланбаған туындыларға да қолданылады деп көзделген.

Осы Заңның 9-бабы ғылым, әдебиет және өнер туындысына авторлық құқық оның жасалу фактісіне байланысты туындайтынын анықтайды. Авторлық құқықтың пайда болуы мен жүзеге асырылуы үшін туындыны тіркеу, туындыны өзге де арнайы ресімдеу немесе қандай да бір формальдылықты сақтау талап етілмейді. Жарияланбаған туындыға жеке мүліктік емес құқықтарын куәландыру үшін Автор, сондай-ақ құқық иеленуші туындыға айрықша мүліктік құқықтарды иеленгенін растау үшін

авторлық құқықты қорғау не тиісті шарттардың қолданылу мерзімі ішінде кез келген уақытта оларды ресми тізілімдерде тіркеуге құқылы.

Мәселен, тауарларға арналған декларацияда Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне және (немесе) Қазақстан Республикасының зияткерлік меншік объектілерінің кедендік тізіліміне енгізілген зияткерлік меншік объектісі болып табылатын тауар шығарылған жердің атауы туралы мәліметтер көрсетілуге жатады.

Сонымен бірге, кедендік реттеу туралы Кодекстің 198-бабы, егер мемлекеттердің зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне енгізілген зияткерлік меншік объектілері бар тауарларды кедендік рәсімдерге орналастырумен байланысты кедендік операцияларды жасау кезінде – Еуразиялық экономикалық одақ мүшелерінің немесе Қазақстан Республикасының зияткерлік меншік объектілерінің кедендік тізілімін кеден органы зияткерлік меншік объектілеріне құқық иеленушінің құқықтарын бұзу белгілерін анықтады, мұндай тауарларды шығару мерзімі он жұмыс күніне тоқтатыла тұрады.

Осылайша, кеден органдары зияткерлік меншік объектілерінің жарияланғанына немесе жарияланбағанына қарамастан, олардың авторлық құқықтарын қорғау бойынша шаралар қабылдайды.

Экономикалық контрабанданың тікелей объектісін зерттеу нәтижелері бойынша тауарлар мен заттарды кедендік шекара арқылы өткізудің мемлекет белгілеген тәртібі мен ережелері экономикалық контрабанданың негізгі тікелей объектісі болып табылады деп айтуға болады, олар бірінші кезекте тауарларды шекара арқылы заңсыз өткізу арқылы бұзылады.

Бұл қылмыстың қосымша объектісі заңды тауарлардың, мүліктің, кірістердің айналымы процесінде пайда болатын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Факультативтік объект мемлекет бюджетін қалыптастыру процесінде қалыптасатын, төленбеген кедендік төлемдер мен салықтар түрінде залал

келтірілетін қоғамдық қатынастар, қоғамдық қауіпсіздік, Мемлекеттік органдардың қызметі, қаржы жүйесі, ҚР саяси мүдделері, халықтың денсаулығы, халықтардың тарихи-мәдени мұрасы болып табылады.

Мазмұны мен шығу тегі бойынша контрабандалық затты екі түрге бөлуге болады:

1. Қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған, сондай-ақ айналымы шектеулі немесе тыйым салынған, шығу тегі мен иелігі бастапқыда заңсыз болған кірістер, ақша қаражаты, мүлік және өзге де заттар (ұрлау заттары, заңсыз кәсіпкерлік қызметтің, қаруды, есірткіні сатудан түскен кірістер, пара заттары және т. б.);

2. Заңды қызмет нәтижесінде алынған тауарлар мен өзге де заттар.

2.2. Экономикалық контрабанда қылмысының объективті жағы

Барлық қылмыстардың жалпы белгілеріне белгілі бір әрекетті, яғни қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, мүдделер мен игіліктерге (қылмыс объектісіне) зиян келтіруі мүмкін мінез-құлық актісін жасау жатады [28, 222]. Әрекеттің сыртқы көрінісі екі формада көрінеді: әрекет және әрекетсіздік.

Н.А. Бабийдің пікірі назар аударуға тұрарлық, ол «белгілі бір жағдайларда белгілі бір негіздер бойынша жасалуы керек әрекеттерді жасамауы адамның әрекетсіздігі үшін қылмыстық жауаптылығының негізі болып табылады деп санайды» [32, 158].

ҚР ҚК Ерекше бөлігіндегі қылмыстар құрамының 75% - ға жуығы белсенді әрекеттер үшін жауапкершілікті көздейтініне қарамастан, қылмыстық әрекетсіздік те мұқият зерттеуге жатады. Қазақстанның заң әдебиетінде себептілік проблемасы, яғни қылмыстық әрекетсіздіктің пайда болған қоғамдық қауіпті салдармен байланысы біркелкі емес. Сонымен қатар, У.С.Джекебаевтың пікірінше, қылмыстың кейбір түрлерінің

объективті жағы олардың іс-әрекет түрінде де, әрекетсіздік арқылы да орындалуымен сипатталады [23, 103].

Мұндай" аралас әрекетсіздікке", біздің ойымызша, экономикалық контрабанданың қарастырылып отырған құрамын жатқызу қажет.

Профессор И.И.Рогов пен С.М.Рахметовтың 1997 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің ерекше бөліміне берген түсініктемесіне сәйкес контрабанданың объективті жағын кедендік шекара арқылы ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге заттарды өткізуге бағытталған белсенді іс-қимылдар түрінде ғана қарастырады [29, 105].

Осы авторлардың пікірінше, контрабанданы әрекетсіздік түрінде жасауға болмайды. Шын мәнінде, мазмұны жағынан объективті жағы тауарларды шекара арқылы өткізудің белсенді әрекеттерінде көрінеді.

ҚР ҚК 234-бабының диспозициясына сәйкес контрабанданы жасаудың бір тәсілі тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарларды шығару туралы өтініште немесе уақытша әкетілген халықаралық тасымалдаудың көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште декларацияламау немесе көрінеу дұрыс емес декларациялау не көрінеу дұрыс емес мәліметтерді көрсету болып табылады.

Кодекстің 3 – бабы 1-бөлігінің 21) тармағында кедендік декларациялау-декларанттың кеден органына тауарлар туралы, таңдалған кедендік рәсім туралы мәліметтерді және (немесе) тауарларды шығару үшін қажетті өзге де мәліметтерді кедендік декларацияны пайдалана отырып мәлімдеуі болып белгіленген. Тиісінше декларацияламау декларанттың кеден органына әрекетсіздік болып табылатын мәліметтерді мәлімдемеуінен көрінетін пассивті әрекетті білдіреді.

Тұлға кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген, бірақ аталған міндетті іс жүзінде орындамаған тауарлар бойынша декларацияны ұсынуға міндетті болған кезде орын алады.

Осылайша, экономикалық контрабанда тауарларды шекара арқылы өткізу жөніндегі белсенді іс-қимылмен қатар, қылмыстық ізге түсу органдары

мен соттан аталған іс-әрекеттің дұрыс саралануы үшін істің мән-жайларын мұқият зерттеуді талап ететін декларацияны ұсынбаудан көрінетін әрекетсіздікпен де жасалуы мүмкін.

Экономикалық контрабанда қылмысын жасаған кезде қылмыстық нәтиже пассивті қылмыстық нәтиже түрінде пайда болады, яғни қоғамдық қатынастарға, мемлекеттің экономикалық мүдделеріне айқын зиян келмейді, алайда мемлекеттің де, заңға бағынатын кәсіпкердің де материалдық ресурстары төмендемейді, кедендік салықтар мен төлемдер түспейді. Солай бола тұра, экономикалық контрабандадан келтірілген материалдық залалдың нақты мөлшерін анықтау қиын, егер ол анықталған болса да, бұл факт шешілмейтін даулы мәселелер мен күмән тудыруы мүмкін.

Экономикалық контрабанда тауарлар заңсыз өткізілген кезден бастап аяқталған болып есептеледі және қоғамға қауіпті зардаптардың басталуы мен оларды қылмыстық ізге түсу органдары үшін белгілеуді талап етпейді.

Экономикалық контрабанданың объективті жағы жоғарыда аталған тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың мынадай тәсілдермен жасалған кедендік шекарасы арқылы өткізуді білдіреді:

1. Тауарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу кедендік бақылаудан басқа, оларды кедендік ресімдеуді жүргізу үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында және кеден органдары айқындаған кеден бекеттерінен, өткізу пункттерінен және өзге де орындардан тыс немесе оны өндіру үшін белгіленген уақыттан тыс жіберу мен алып өтуді білдіреді.

2. Тауарларды кедендік бақылаудан жасыру деп оларды жасырын жерлер не оларды табуды қиындататын басқа да тәсілдерді пайдалана отырып (мысалы, жасыру, не бір затқа басқа заттардың түрін беру және т.б.) өткізу түсініледі.

Контрабандашылар арнайы сақтау орындары ретінде көлік құралдарында, тасымалданатын жүктер мен багаж заттарында бар бос орындарды, қуыстарды және т.б. бейімдейді, бұл орындар олардағы

материалдан босатылады және контрабанда заттарымен толтырылады. Көбінесе мұндай қуыстар мен контейнерлер қосымша жабдықсыз қолданылады.

Мысалы, агрессивті химиялық ортаның әсеріне тұмшаланып оралған контрабанда заттарын материалдар мен конструкциялар (целлофан қаптар, металл контейнерлер) отын бактарына, әртүрлі сұйықтықтары бар цистерналарға және өзге де резервуарларға ауыстыра алады.

Қылмыс жасаудың мынадай екі тәсіліне - кедендік сәйкестендіру құжаттарын немесе құралдарын алдап пайдалануға және оларға қатысты кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген декларацияламауға немесе анық емес декларациялауға ерекше назар аударғымыз келеді.

3. Көптеген ғалымдар құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалану деп "кеден органдарына, сондай-ақ шекаралық бақылауды жүзеге асыратын тұлғаларға жарамсыз, заңсыз жолмен алынған, жалған, сондай-ақ жалған мәліметтері бар құжаттарды ұсыну, жалған мөрлерді, пломбаларды, мөртабандарды және кедендік сәйкестендірудің өзге де осындай құралдарын пайдалану" деп түсіндіреді.

Алайда, егер көрсетілген норманың тура түсіндірмесін ұстанатын болсақ, құжаттар мен кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалану деп алдау жолымен, яғни басқа тауарлар мен көлік құралдарына жататын құжаттар мен құралдарды пайдалану жолымен шынайы, түпнұсқа құжаттар мен құралдарды пайдалану түсініледі.

Басқаша айтқанда, жалған құжаттар мен сәйкестендіру құралдарын оларды алдап пайдаланбай пайдаланған адам көрсетілген тәсіл ҚР ҚК 234-бабының диспозициясында көрсетілмеуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатады.

Баптың диспозициясын баяндаудағы осы дәлсіздікке қарамастан, қылмыстық қудалау органдары мен соттардың практикалық қызметінде

көрсетілген норма неғұрлым кең түсіндірілуге жатады және кінәлі адамдардың тауарларды шекара арқылы жалған құжаттар мен сәйкестендіру құралдарын пайдалана отырып, асыра сілтеу жөніндегі іс-әрекеттері экономикалық контрабанда ретінде сараланады.

Осылайша, біздің ойымызша, кінәлі адамдардың қылмыстық әрекеттерін дұрыс саралау және экономикалық контрабанда жасау тәсілін түсіндіру мақсатында, жалған құжаттар мен сәйкестендіру құралдарын пайдалану, сондай-ақ басқа тауарларға қатысты жарамды құжаттар мен сәйкестендіру құралдарын пайдалану арқылы көрсетілген әдіс мынадай редакцияда жазылуы тиіс: "... және (немесе) басқа тауарларға жататын сәйкестендіру құралдары пайдаланыла отырып тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алумен жасалған".

4. Контрабанданы жасаудың төртінші тәсілі - кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген тауарларды, заттар мен құндылықтарды, оларға қатысты кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген жағдайда декларацияламау немесе анық емес декларациялау.

Көрсетілген тәсіл кедендік декларация беру міндетін орындамауды не тиісінше орындамауды, белгіленген жазбаша, ауызша немесе өзге нысанда анық мәліметтерді мәлімдемеуді не тауарлар, олардың кедендік режимі туралы анық емес мәліметтерді және кедендік мақсаттар үшін қажетті басқа да мәліметтерді мәлімдеуді білдіреді.

Контрабанданың осы тәсілі өз нысаны бойынша екінші тәсілге «кедендік бақылаудан жасыруға» ұқсас. Алайда, жасыру ұғымы тауарларды тығуға, жасыруға бағытталған белсенді әрекеттерді қамтиды. Ал декларацияламау немесе дұрыс емес декларациялау әдісі көбінесе тасымалданатын тауар туралы ақпаратты көрсетпеуге немесе дұрыс көрсетпеуге бағытталған әрекетсіздік түрінде көрінеді, жүктелген міндеттерді орындамайды.

Мысал ретінде 2015 жылдың қараша айында Астана қаласы Алматы ауданының № 2 аудандық сотымен азамат Б-ны айыптау бойынша қаралған қылмыстық істі келтіруге болады. Азамат Б. 25 980 доллар көлеміндегі қолма-қол ақшаны жасырын шекарадан тасымалдады, оның 7000 доллар көлеміндегі ақшасын багадағы дәрі-дәрмектер мен тіс пасталарының пакеттеріне бөліп жасырып, қалған 8 980 долларды қол сөмкесі мен куртканың ішкі қалтасына салды, ал 10 000 доллар ресми түрде декларациялады. [34].

Сот оны экономикалық контрабанда үшін кінәлі деп тапты, ол ақшаны жасыру және жалған декларациялау арқылы жасады деп шешкен. Осылайша, ҚР ҚК 234-бабы диспозициясындағы контрабанда тәсілдерін анықтайтын норманы практикалық қызметте неғұрлым кең мағынада пайдаланылатыны көрінеді.

Алайда, біз экономикалық контрабанданы саралау кезінде және кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтарудан ажырату кезінде туындайтын қиындықтарды қарастырғымыз келеді. Экономикалық контрабанданың қылмыстық құрамын жасау әдісі бойынша қарастыра отырып, оны екі түрге бөлуге болады: физикалық және интеллектуалдық.

Бірінші түрі тауарларды, заттар мен құндылықтарды кедендік шекара арқылы кедендік бақылаудан тыс жерлермен немесе жасырып, немесе қандай да бір құжаттарды қолданбай физикалық өткізуді білдіреді. Физикалық контрабанданы жасау әдісіне сәйкес, өз кезегінде, тағы екі түрге бөлуге болады: жасырумен жасалған, сонымен қатар кедендік бақылаудан тыс. Экономикалық контрабанданың бұл әдісі қылмыскердің ниеті мен мақсатына тікелей байланысты. Көрсетілген тәсіл кезінде негізгі мақсаты тауарға құқық белгілейтін құжаттардың немесе оның заңды шығарылғанын растайтын құжаттардың болмауына байланысты, сондай-ақ әкелуге немесе әкетуге тыйым салынатын сапаға сәйкес келмейтін тауарларды тасымалдау мақсатында тауарды басқа мемлекеттің аумағына өткізу фактісі болып

табылатын кедендік шекара арқылы заңсыз тауарды өткізу негізгі себеп болып табылады.

Бұл жерде қосымша факультативтік мақсат кедендік төлемдерді, алымдарды және салықтарды төлеуден жалтару болып табылады.

Интеллектуалдық (зияткерлік) контрабанда тауарларды құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып не кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген тауарларды декларацияламаумен немесе анық емес декларациялаумен ұштасқан тасымалдауды білдіреді. Бұл әдіс ең қауіпті және кең таралған, өйткені құжаттарды алдау арқылы шетелге құнды шикізат пен материалдарды, энергия көздерін (мұнай, бензин, дизель отыны, мазут) және басқа да тауарларды әкету жасырылады. Осындай ауқымды контрабандалық операциялардан мемлекет ондаған және жүздеген мың доллар шығынға ұшырайды.

Кедендік бақылаудан және пункттерден жасырын басқа тауарларды тасымалдау жолымен жасалған контрабандамен салыстырғанда, жасанды құжаттарды пайдалана отырып жасалған зияткерлік контрабанда заттарының мөлшеріне байланысты мемлекетке көбірек залал келтіреді.

Құқық қолданушының екі жағдайда да мұндай шекара асудың мақсаты, әдетте, кедендік төлемдерді төлеуден жалтару болып табылатындығына, сондай-ақ сыртқы жағынан бірдей белгілері бар жасау тәсілі ұқсас болуына байланысты кедендік төлемдер мен контрабанданы төлемеу құрамдарының аражігін ажыратуда қиындықтар туындайды.

ҚР ҚК 234-бабы және 236-бабы бойынша қылмыстарды ашу мен тергеудің қылмыстық практикасын талдау ең алдымен қылмыстық-құқықтық нормалардың кемшіліктерінен туындайтын проблемалардың бар екенін айғақтайды.

Практикалық қызметте әр аумақта күдіктінің әрекеттері ҚР ҚК 234-бабы бойынша экономикалық контрабанда ретінде дұрыс сараланбайды, олар

басқа өңірлерде кедендік салықтар мен төлемдерді төлеуден жалтару ретінде сараланады.

Оның үстіне тағы бір аумақтарда, күдіктінің көрсетілген әрекетін өзге жағдайларда құқық қорғау органдары экономикалық контрабанда ретінде де, кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ретінде де «ешкімді де бір қылмыс үшін қайтадан қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды» деген қылмыстық процесс қағидатын бұза отырып, екі баппен де саралайды.

Осыған байланысты, ҚР ҚК 236 – бабында көзделген қылмысты-кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтаруды егжей-тегжейлі талдау қажеттігі туындайды.

Практикалық қызметте кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтарудың келесідей нысандары кездеседі:

1. кедендік декларацияда және кедендік ресімдеу үшін қажетті өзге де құжаттарда кедендік құн, кедендік режим туралы не тауарлардың шығарылған елі туралы анық емес мәліметтерді немесе кедендік төлемдер мен салықтардан босатуға немесе олардың мөлшерін кемітуге әкеп соққан өзге де мәліметтерді жалған мәлімдеу,
2. тауарларды декларацияламау немесе анық емес декларациялау,
3. кеден органына төленген кедендік төлемдерді қайтаруға, төлемдер мен өзге де өтемақыларды алуға немесе оларды қайтармауға не толық көлемде қайтармауға құқық беретін анық емес мәліметтерді қамтитын құжаттарды ұсыну,
4. кеден органына кедендік төлемдер мен салықтарды төлемеуге әкеп соққан өзге де жалған мәліметтерді беру.

Егер біз осы әдістерді қарастыратын болсақ, онда олардың экономикалық контрабанданың объективті жағына ұқсас белгілері бар екенін көреміз.

Көптеген ғалымдар контрабанда жасау әдісі бойынша тауарларды шекара арқылы заңсыз тасымалдаумен ғана жүреді деген пікірде. Мысалы, тауар шекарадан сәйкес түпнұсқа құжатымен әкелінген кезде салық төлеуден

жалтару орын алады, ал ішкі кеденде кедендік ресімдеу тауардың өзгертілген сандық және сапалық сипаттамалары бар жалған құжаттар бойынша жүргізіледі [35, 188]. Басқаша айтқанда бұл мысалда, тауарларды кедендік шекара арқылы өткізу заңды болды, алайда, басқа өңірге (кедендік ресімдеу орнына) жеткізу кезінде тауардың кедендік құны төмендетілген жалған құжаттар ұсынылды.

И.В.Семеновтың пікірінше, егер тауарларды өткізу заңдылығын растайтын шекаралық кеден органының белгісі болса, кедендік декларациялау ішкі кеденде жүргізілсе, мұндай декларацияламау контрабанда ретінде саралана алмайды [36, 154].

Алайда, жоғарыда көрсетілген тәртіппен тауарды өткізу кеден органдарының қызметкерлері шекарада кедендік бақылау жүргізген жағдайларда, тауарды іс жүзінде өткізу кезінде ғана мүмкін болады, бұл ретте тауарға сәйкестендіру құралдарын: пломбаларды, мөрлерді және т. б. салу кедендік бақылаудан өткені туралы куәлік болып табылады. Жоғарыда көрсетілген жағдайда кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару тауардың сандық және сапалық сипаттамаларын өзгерту мақсатында кедендік сәйкестендірудің көрсетілген құралдарын ашу және оларды кейіннен қолдан жасау кезінде ғана орын алуы мүмкін.

Кедендік сәйкестендіру құралдарын қолдан жасау немесе алдап пайдалану тәсілі ҚР ҚК 234-бабының диспозициясында көзделген. Осылайша, жоғарыда қарастырылған кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару әдісі экономикалық контрабанда әдісі болып табылады.

Аталған факт ҚР ҚК 234-бабы диспозициясының дұрыс жазылмағанын айғақтайды. Бұл өз кезегінде бір қылмыс жасаған адамдардың әрекеттерін ҚР ҚК 236 және 234-баптары бойынша саралап, қылмыстық жауапкершілікке (бір әрекет үшін екі рет жазаға) заңсыз тартуға ықпал етеді.

Бұдан басқа, заңнаманың нақтысыздығы сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайды, атап айтқанда кінәлінің іс-әрекетін: не ауырлығы орташа қылмыстар санатына жататын экономикалық контрабанда ретінде саралау,

(кінәлінің мүлкін тәркілей отырып немесе онсыз жазалау қарастырылған); немесе ауыр емес қылмыс санатына жататын кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ретінде саралау (кінәлінің мүлкін тәркілеуді көздемейді).

Жоғарыда аталған әрекеттердің дұрыс саралануы туралы мәселенің ықтимал шешімі - кінәлінің қылмыстық ниетін егжей-тегжейлі зерттеу. Егер тұлға тауарларды өткізу кезінде жалған құжаттарды, сәйкестендіру құралдарын пайдалана отырып, декларацияламай немесе анық емес декларациялау арқылы жасалған кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтаруды мақсат еткен жағдайда, бұл ретте өткізілетін тауарлардың заңдылығы күдік туғызбаса, көрсетілген әрекеттер төлеуден жалтару ретінде саралануға тиіс.

Олай болмаған жағдайда, егер аталған іс-әрекеттердің мақсаты заңсыз тауарларды өткізудің өзі болса, яғни қылмыстық іс-әрекеттің нәтижесінде алынған мүлікті (көлеңкелі экономиканың, заңсыз сектордың кірісі, ұрланған мүлік және т.б.) немесе сапасына сәйкес келмейтін тауарды (зиянды заттардың болуы, мерзімі өткен тауар) әкелу немесе әкету болса, бұл іс-әрекеттер экономикалық контрабанда ретінде саралануға, қылмыс заттары тәркіленуге жатады.

Мақсаты кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару болып табылатын, іс жүзінде заңды тауарға жалған құжаттарды пайдаланған тұлғалардың іс-әрекеттерін төлеуден жалтару деп саралау керек.

Тауарды жалған құжаттар арқылы тасымалдаған қылмыскердің әрекеттерін саралау үшін іс жүзінде тасымалдау мақсатын анықтауға байланысты болады: ол кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару, не көрінеу заңсыз тауарды тасымалдау, не бастапқыда құжаттары болмаған тауарды тасымалдау.

Осылайша, егер адамның кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ниеті болса, оны экономикалық контрабандаға тарту заңсыз болады.

Қазақстанның нарықтық экономикаға көшу процесінде, мемлекет экономикасы әлі тұрақты емес, кәсіпкерлік қызмет субъектілері нашар дамыған және көрсетілген салаларды дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасалмаған кезде тауарларды заңсыз әкетуге немесе әкелуге қарсы күрестің ерекше маңызы бар.

Тауарлардың заңсыз айналымына қатаң шаралар қабылданбаған жағдайда мемлекеттің экономикалық дамуының негізі бұзылады, Қазақстанның барлық шикізаты, табиғи байлығы мен материалдық ресурстары әкетіледі, оның орнына әлемдік стандарттарға сәйкес келмейтін сапасы төмен тауарлар әкелінеді.

Практикалық қызметте экономикалық контрабанданың объективті жағының дұрыс саралануы туралы (Қазақстан Республикасының аумағына бір мезгілде бірнеше компоненттерден тұратын күрделі механизмді бөлшектелген түрде әкелу арқылы) мәселе өткір тұр.

Мысалы, заңсыз айдап әкетілген автомобильді Қазақстан аумағына жалған құжаттар бойынша жекелеген құрамдас бөлшектер мен қосалқы бөлшектер түрінде әкелу. Жиынтықтаушы және қосалқы бұйымдар ішкі тұтыну үшін қайта өңдеу кедендік рәсімімен әкелінеді, оның шарттары бойынша әкелінген тауар үшін кедендік баж төленуге жатпайды. Автокөлік бүтін жиналған күйде шекарадан енгізілсе, төленетін кедендік төлемдер мен салықтардың мөлшері бірнеше есе жоғары болар еді. Егер әкелінген тауарлардың кейінгі тағдыры анықталмаса, аталған іс-әрекетті жалғасатын контрабанда ретінде немесе қайталану ретінде қалай саралау керек деген сұрақ туындайды.

Бұл проблеманың жалғыз шешімі-қылмыскердің ниетін анықтау.

Экономикалық контрабанданың ірі мөлшері қылмыстық жазаланатын контрабанданы әкімшілік тәртіппен жазаланатын контрабандадан, сондай-ақ кедендік шекара арқылы тауарлар мен прекурсорларды өткізумен байланысты кедендік ережелерді бұзудан шектейтін мән-жайлар болып табылады.

Бұрын қолданыста болған қылмыстық заңнамада "ірі өлшем" ұғымы берілмеген, осыған байланысты іс жүзінде контрабанданың мөлшерін дұрыс түсіндірмеу және оларды іс материалдарымен тиісінше негіздемеу салдарынан дұрыс айқындамау жағдайлары болған.

Қылмыстық қудалау органдары кінәліге контрабанда мөлшерінен – контрабанда заттарының құнынан басқа, өткізілген тауарлар мен өзге де құндылықтар заңды ресімделген жағдайда бюджетке түсетін сомаларды, яғни контрабанда мөлшерін келтірілген залал сомасы ретінде саралаған, бұл - жол берілмейтін жағдай.

ҚК-нің 234-бабында көзделген іс-әрекеттерді ірі мөлшерде жасалған деп тану кезінде тауарлардың немесе өзге де заттардың кедендік шекара арқылы кедендік бақылаудан тыс немесе жасырын, не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдаланумен сондай-ақ кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, оларға қатысты өткізудің арнайы ережелері белгіленген, декларацияланбай немесе анық емес декларациялаумен өткізілген бөлігінің құны ғана назарға алынуға тиіс

Баяндалған ұсыныстар қылмыстық заңнаманы жетілдіруге бағытталған, оларды іске асыру экономикалық контрабандаға қарсы күрес саласындағы құқық қолдану қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

3-БӨЛІМ. ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫҢ СУБЪЕКТИВТІ ЖӘНЕ САРАЛАУ БЕЛГІЛЕРІ

3.1. Экономикалық контрабанда қылмысының субъектісі және субъективті жағы

Қылмыстың субъектісі-16 жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға, ол Қазақстанның азаматы, басқа мемлекеттің азаматы, сондай-ақ азаматтығы жоқ адам бола алады.

Экономикалық контрабанданың сараланған құрамында арнайы субъект қарастырылған – өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған адам (ҚР ҚК 234 бабы 2 тармағы 2-тармақшасы), сондай-ақ мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам контрабандалық іс-әрекеттер жасаса, және әрекеттері өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса (ҚР ҚК 234 бабы 3 тармағы 1-тармақшасы), ол өз кезегінде сыбайлас жемқорлық қылмысына жатады.

Экономикалық контрабанда жасаған кезде адам өзінің тауарлар мен заттарды заңсыз тасымалдау жөніндегі әрекеттерінің (әрекетсіздіктерінің) қылмыстылығын түсінеді, салдардың болатынын алдын ала біледі және көрсетілген әрекеттерді жүзеге асырғысы келеді.

Осылайша, талданған қылмыстың субъективті жағы тек тікелей ниеттің болуымен сипатталады. Экономикалық контрабанданың субъективті жағын жанама ниет немесе немқұрайлылық түрінде білдіруге болмайды.

ҚР ҚК-нің 234-бабының диспозициясына заң шығарушы экономикалық контрабанда жасаудың ниеті мен мақсатын енгізбегендіктен, аталған белгілерді контрабанда қылмыс құрамының субъективтік жағының факультативтік белгілеріне жатқызады.

Алайда оларды анықтау ҚР ҚПК 113-бабының талаптарын орындау үшін істің барлық мән-жайларын анықтау және жаза тағайындау үшін міндетті және қажетті болып табылады.

Экономикалық контрабанданың қылмыстық ниеті – пайдакүнемдік, жеке мүдде. Қылмыстың мақсаты іс-әрекеттің бағытын анықтайды. Егер Қылмыстық кодекске экономикалық контрабанданы қылмыстық іс-әрекет ретінде енгізу мақсаты бойынша қарайтын болсақ, онда бастапқы кезеңде, Кеңес өкіметі және жоспарлы экономика кезеңінде заң шығарушы сыртқы сауда монополиясын белгілеу мақсатында қылмыстық жауаптылықты көздеді деген қорытындыға келуге болады. Қазіргі уақытта жаңа нарықтық қатынастарға көшу кезеңінде контрабанда тауарларды тасымалдауға тыйым салуды емес, қылмыстық жолмен алынған тауарларды өткізуге тыйым салуды білдіреді.

Тауарды шекара арқылы заңсыз өткізу басқа мемлекеттің аумағында заңсыз жолмен алынған тауарларды заңдастыру тәсілі, сондай-ақ кейбір жағдайларда кедендік салықтар мен төлемдерді төлеуден жалтару тәсілі болып табылады.

Біздің ойымызша, ҚР ҚК-нің 234-бабы бойынша жауапкершілікті енгізу мақсаттарының бірі көлеңкелі экономикаға, мүлікті заңсыз ұрлауға, сыбайлас жемқорлыққа және т.б. қарсы күрес болып табылады.

Осыған байланысты экономикалық контрабанданы жасаудың негізгі мақсаты - көрінеу заңсыз жолмен алынған тауарлар мен заттарды өткізу, яғни мүлікті жария ету мақсатында басқа мемлекеттің аумағына әкету немесе әкелу болып табылады. Мысал ретінде ұрланған автомобильді, ақша қаражатын немесе экономиканың көлеңкелі секторының тауарларын, пара заттарын, заңсыз кірісті, ұрланған құндылықтарды және т. б. тасымалдау жатады.

Іс жүзінде экономикалық контрабанданы кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтарудан ажыратуда қиындықтар туындайды, олар объективті жағынан жасау әдісі бойынша ұқсас - жалған құжаттарды пайдалану, тауарларды декларацияламау немесе дұрыс емес декларациялау, өйткені екі жағдайда да мұндай ауыстырудың түпкі мақсаты кедендік төлемдерді төлеуден жалтару болуы мүмкін.

Кедендік төлемдерді төлеуден жалтаруға кедендік шекара арқылы өткізу заңды болған, алайда кедендік ресімдеу орнына ҚР басқа өңіріне жеткізу кезінде тауардың кедендік құны төмендетілген жалған құжаттар ұсынылған немесе құжаттар ауыстырылған іс-әрекетті жатқызуға болады.

Егер тауарларды декларациялау ішкі кеденде жүргізілген жағдайда, өткізу заңдылығын растайтын шекаралық кеден органының белгісі болған кезде мұндай декларацияламау контрабанда ретінде сараланбайды, көрсетілген іс-әрекеттер кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ретінде сөзсіз сараланады.

Алайда, тауарларды анық емес декларациялау үшін негіз болған тауарлардың саны мен салмағы туралы көрінеу жалған құжаттарды пайдалана отырып (қолдан жасалған шот-фактура бойынша), тауарларды шекара арқылы жүк автомашинасымен тасымалдауды жүзеге асырған тұлғаның іс-әрекетін қалай саралау керек: кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ма немесе контрабанда ма? Біздің ойымызша, осы жағдайларда қылмыстың мақсатын айқындайтын ниетті анықтау қажет – яғни егер тауар заңсыз шығарылған жағдайда, онда өткізудің негізгі мақсаты тауарды тасымалдау фактісінің өзі болады, осыған байланысты іс-әрекеттер экономикалық контрабанда ретінде сараланатын болады. Ал тауар заңды шығарылған жағдайда, онда өткізудің негізгі мақсаты кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару болады.

Осылайша, қылмыскердің іс-әрекетінің себебі мен мақсатына байланысты олардың біліктілігі экономикалық контрабанда немесе кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару ретінде жүзеге асырылады.

3.2. Экономикалық контрабанда қылмысының саралау белгілері

Қылмыс құрамын қоғамдық қауіптілік дәрежесіне байланысты негізгі (қарапайым), сараланған (ауырлататын) және ерекше сараланған құрамға бөлу дәстүрлі.

Қылмыстардың сараланған және ерекше сараланған құрамына сәйкес келетін санкциялар әлеуметтік тұрғыдан шартталған және қисынды түрде сәйкес келуі керек. Кез-келген санкция әлеуметтік тұрғыдан әділ болуы керек. Санкция заңда сипатталған қылмыстық әрекеттің ауырлығына ғана емес, сонымен бірге басқа қылмыстарды жасағаны үшін қарастырылған санкцияларға да сәйкес келеді, сонымен қатар сотқа қылмысты іс жүзінде жасаудың барлық мүмкін нұсқаларын ескере отырып, жазаны жекелендіруге мүмкіндік береді.

Қылмыстың әдісіне, қылмыскердің жеке басына, қоғамдық қауіптілігіне байланысты заң шығарушы экономикалық контрабанданың келесі сараланған түрлерін анықтады:

- 1) бірнеше рет;
- 2) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып;
- 3) шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданып;
- 4) аса ірі мөлшерде;
- 5) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 6) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;
- 7) қылмыстық топпен.

Бірнеше рет болу ұғымы ҚР ҚК-нің жалпы бөлігінде сипатталатын көптеген қылмыстар нысандарының бірі - Кодекстің Ерекше бөлігінің бір

бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп іс-әрекет жасау.

Қылмыскердің әрекеттерін саралау үшін заңда белгіленген тәртіппен алдыңғы соттылықты жою немесе алып тастау фактісін анықтау қажет. Не бұрын жасалған контрабанда үшін адам қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған немесе алдыңғы қылмыс үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі өтпеген болу қажет.

Қазақстандық ғалым Б. У. Сейтхожиннің пікірінше, осы ережені ескере отырып, 1997 жылғы ҚР ҚК 209-бабына ескертпені мынадай мазмұндағы 2-тармақпен толықтыру орынды деп санайды: "ҚР ҚК 209 және 250-баптарындағы (айналыстан алып қойылған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы) бірнеше мәрте қылмыс жасау деп, егер оның алдында ҚР ҚК 209-бабында, сондай-ақ 250-бабында көзделген бір немесе одан да көп қылмыс жасалған болса, танылады" [40, 124-125].

Экономикалық контрабанда жасауды бірнеше рет саралаған кезде тауарлардың немесе өзге де заттардың заңсыз орын ауыстыруының әрбір ниеті қайтадан туындауы талап етіледі. Егер кінәлінің ниеті тауардың ірі партиясын бірнеше тәсілмен өткізуді қамтыса, онда қайталану белгісін тағу тек өткізілетін тауарды дербес кедендік ресімдеу жүргізілген жағдайда ғана орын алуы мүмкін.

Сараланған белгілері – өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасау; мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, егер олардың әрекеті өзінің қызмет бабын пайдаланумен байланысты болса жатады.

Көрсетілген тармақты талдаудан айрықша белгі субъектінің құқықтық мәртебесі ғана болып табылады деген қорытындыға келуге болады – 2 – бөліктің 2) тармағында субъект-мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілмеген адам не оған теңестірілген адам көзделген. Бұл ретте экономикалық контрабанда жасау өзінің қызмет бабын пайдаланумен ұштасуы тиіс.

Екінші бөліктің в) тармағы шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын тұлғаға күш қолданып экономикалық контрабанда жасағаны үшін неғұрлым ауыр жазаны көздейді.

Осы баптың 2 – бөлігінің 4) тармағы саралау белгісін-егер өткізілетін тауарлардың құны 20 000 айлық есептік көрсеткіштен асса, ескертпеге сәйкес танылатын аса ірі мөлшерді қамтиды.

ҚР ҚК 234-бабының үшінші бөлігінде екі белгі көзделген:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам, егер олар өздерінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

- қылмыстық топ.

ҚР ҚК 234-бабы 3-бөлігінің 1) тармағы бойынша кінәлі адамның іс-әрекетін саралаудың міндетті шарты өзінің қызметтік жағдайын контрабанда жасау кезінде пайдалану болып табылады. Оларға кедендік бақылауды, кедендік ресімдеуді жүзеге асыратын және тауарлар мен көлік құралдарын кедендік сәйкестендіруді жүргізетін кеден қызметінің қызметкерлері, сондай-ақ шекаралық бақылауды жүзеге асыратын тұлғалар және контрабанданы жүзеге асыру үшін өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатын өзге де лауазымды адамдар жатады. Атап айтқанда, олар кедендік өткізудің белгілі бір нысандарынан босатылған және иммунитетті пайдаланатын, мұны кедендік шекара арқылы тауарларды контрабандалық өткізу үшін пайдаланатын лауазымды тұлғалар болады.

Мұндай адамдардың өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған контрабандасы сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық заңның баптары бойынша қосымша саралауды талап етпейді.

Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексінің 188-бабының 3-бөлімінің б) тармағына сәйкес контрабанданың жасалу белгісі - оны тек лауазымды тұлғаның қызмет бабын қолдана отырып жасауы. "Меншік

нысанына қарамастан коммерциялық немесе өзге ұйымда, сондай-ақ мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы, мемлекеттік немесе муниципалдық мекеме болып табылмайтын коммерциялық емес ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамдар ҚК бойынша лауазымды тұлғалар болып танылмайды, сондықтан 188-баптың 3-бөлігінің б тармағы бойынша контрабанда үшін жауапкершілікке тартылмайды" [41,154].

Осылайша, Ресей Федерациясының Қылмыстық заңнамасына сәйкес, лауазымды тұлғаларға қатысты адамдарды қоспағанда, қызмет бабын қолдана отырып контрабанда жасағаны үшін қылмыстың сараланған құрамы қарастырылмаған.

ҚР қолданыстағы заңнамасы контрабанда жасаудың адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасауды – мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштаса жасаған іс-әрекеттерінен бөле отыра саралауы біздің ойымызша әділетті болып табылады, өйткені ол неғұрлым ауыр қылмысқа жатқызылады.

Контрабанданы сөз байласумен жасаудың ерекше нысаны - бұл қылмысты топтың жасауы. ҚР ҚК-нің 31-бабына сәйкес, егер қылмысты ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда немесе заңсыз әскерилендірілген құралым жасаса, ол қылмыстық топ жасаған қылмыс деп танылады.

Ұйымдасқан топ мүшелерінің арасында рөлдер, қатысу дәрежесі мен функциялар қатаң бөлінген, біреулері контрабанда заттарын сатып алады, басқалары шекара арқылы тасымалдауды жүзеге асыра алады, үшіншілері – тауар алады, қарсы алады, төртіншілері – контрабандалық тауарды өткізумен, айырбастаумен және заңдастырумен айналысады. Орындалған рөлге қарамастан, олар қылмысты орындаушы ретінде жауапқа тартылады.

Ұйымдастырылған топқа көп жағдайда кеден органдарының лауазымды тұлғалары да кіреді.

Егер адам контрабанданың ұйымдасқан жүйесінің жеке кезеңін орындаса, бірақ оның ниеті қылмыстық топтың басқа қатысушыларымен сөз байласып қылмыс жасауға бағытталмаса, оның әрекеттері қылмыстық топтың құрамында жасалған контрабанданың ресми белгілері болса да, осы қылмыстың құрамын құрмайды.

Субъективті жағынан қылмыстық құқық бұзушылық тек тікелей ниетпен жасалады. Адам өз іс-әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін түсінеді, әлеуметтік қауіпті салдардың басталуын болжайды және олардың орындалуын қалайды.

Ниеті әртүрлі адамдарға, оның ішінде өзіне де тиесілі тауарларды немесе өзге де құндылықтар мен заттарды заңсыз өткізуге бағытталған адам контрабанда заттарының барлық бірге алынған (бірлесіп өткізілетін) көлемінің контрабандасы үшін жауапты болуға тиіс [43, 32].

Басқа адамдардың контрабанда заттарының қалған бөлігін заңсыз өткізу жөніндегі әрекеттері пиғылымен қамтылмаған, өзі үшін көрінеу заңсыз өткізілетін осындай тауардың немесе өзге де құндылықтар мен заттардың жекелеген бөлігінің иесі өзіне тиесілі мүліктің контрабандасы үшін ғана қылмыстық жауаптылықта болады. Сондай-ақ контрабанда заттарының иесі болып табылмайтын, бірақ мұндай заттарды кедендік шекара арқылы ақылы түрде, курьер ретінде және т.б. заңсыз өткізуге кінәлі адамдардың іс-әрекеттері де саралануы тиіс. [7, 456].

Контрабанданың объективті жағы Еуразиялық экономикалық одаққа кірмейтін мемлекеттен немесе одан Еуразиялық экономикалық одақ мемлекеттерінің аумағына ірі мөлшерде тауарларды әкелу немесе әкету болып табылады. Бұл әрекеттер өзге адамдармен сөз байласып, мынадай нысандарда жасалуға тиіс:

- бірлесіп, бір мезгілде;
- рөлдердің бөлінуімен.

Субъективті жағынан, адам тауарлардың қозғалысын қылмыстық топтың құрамында орындалатынын білсе және қаласа, тікелей ниетпен ғана жасаса ғана қылмыс құрамы орын алады.

"Қылмыстық топ" саралау белгісінің болуы ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым деп түсінілетін ҚК-нің 3-бабының 24) тармағының мазмұны негізге алына отырып айқындалады.

Трансұлттық ұйымдасқан топ екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің азаматтары қатысқан кезде бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ (ҚР ҚК 3-б.35-т.).

Трансұлттық ұйымдасқан топқа немесе трансұлттық қылмыстық ұйымға қатысудың объективті жағы іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің азаматтары қатысқан кезде екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау болып табылады.

Субъективті жағынан, іс-әрекет тікелей ниет түрінде кінәмен сипатталады, яғни адам трансұлттық ұйымдасқан топқа, трансұлттық қылмыстық ұйымға қатысу үшін өз әрекеттерінің әлеуметтік қауіпті сипатын түсінеді.

Экономикалық контрабанданың мазмұны Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы тауарларды ірі мөлшерде өткізу болып табылады. Жоғарыда сипатталғандай, тауардың қоныс аударуының өзі бір мемлекеттен кетуді және басқа мемлекеттің аумағына кіруді білдіреді.

Басқаша айтқанда, контрабанданы тек бір мемлекеттің аумағында жасауға болмайды.

Осылайша, трансұлттық белгі қылмыстың осы түрінің ажырамас элементі болып табылады.

Қылмыстық заңнамаға трансұлттық ұйымдасқан топ ретінде қатысудың каралып отырған нысанын енгізу Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау қажеттілігінен туындады [46].

ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағының объективті жағы ҚК-нің 264-бабы 2-бөлігінің объективті жағын қамтиды, себебі:

- контрабанда өзінің құқықтық сипатында трансұлттық белгіні білдіреді;

- ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағы қылмыстық топқа қатысқаны үшін жауапкершілік пен жазаны көздейді. Демек, ҚК-нің 264-бабының 2-бөлігі бойынша жауапқа тарту адамды бір әрекет жасағаны үшін қайта жазалауға әкеп соғады.

Егер адам қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде, күдіктінің трансұлттық ұйымдасқан топқа қатысу ниеті дәлелденбесе, адам трансұлттық ұйымдасқан топтың қылмыстық құрылым ретінде бар екендігі туралы хабардар болмаса, 2) - тармақ (қылмыстық топ) бойынша саралау белгісін алып тастау мүмкін болады.

Ұйымдастырушы (бірлесіп орындаушы) тарапынан біржақты байланыстың болуы және орындаушы тарапынан кері екі жақты субъективті байланыстың болмауы қылмыс (қылмыстық топ) құрамын құрмайды.

Мұндай байланыс қылмыс жасаған адамдардың бірі басқа адамның онымен бірлескен қылмыстық әрекеті туралы білмеген кезде пайда болады. Кейбір ғалымдардың пайымдауынша, қатыстылықпен тек серіктестер арасындағы екі жақты субъективті байланыс мүмкін [48].

Мысалы, "А" азаматы шекара арқылы тауарларды заңсыз өткізуді ұйымдастырды. Мақсатқа жету үшін ол "В" азаматынан сөмкені шекарадан

өткізуді сұрады. Бұл жағдайда соңғысы бірінші адаммен келісімге келмеген және оның әрекеттері контрабанда жасау ниетімен қамтылмаған.

Рөлдерді бөлу кезінде екі жақты субъективті байланыс барлық жағдайларда бола бермейді [50].

Мысалы, "А" азаматы "Б" азаматының контрабандамен айналысатынын біліп, оған кедендік бақылаудан өтуге көмектесті, соңғысын хабардар етпеді.

Бұл жағдайда субъективті жағын ескеру қажет - көмек көрсеткен бірлесіп орындаушының іс-әрекеттері адамдар тобы ретінде саралануы керек, бірлесіп орындаушының ниетін қамтымаған орындаушының іс-әрекеттері топсыз жасалған деп саралануы керек. Бұл мысалда серіктес орындаушыға көмектесетінін біледі, ал орындаушы бұл туралы білмейді [52].

Басқаша айтқанда, бірлесіп қылмыс жасау туралы алдын – ала келіскен адамдардың қатысуынан бұрын екі жақты байланыс болады және қылмыс құрамын-қылмыстық топты құрайды.

Егер қылмыс рөлдердің бөлінуіне байланысты сыбайлас қатысумен жасалған болса, онда біржақты байланыс орын алуы мүмкін. Мысалы, жалдау бойынша контрабандаға келіскен адам келісілген «жасырын жерден» оған басқа адам салған тауарларды алады. Бұл екі адам бір-бірін мүлдем білмейді. Осындай біржақты байланыспен, біздің ойымызша, сыбайлас қатысу орын алуы мүмкін.

Егер біз ұйымдасқан топ және қылмыстық қоғамдастық сияқты сыбайлас қатысудың формалары туралы айтатын болсақ, онда біржақты байланыс жағдайы күрделене түседі, өйткені біз байланысты мүшелері бір-бірінің бар екендігі туралы білмеуі мүмкін тармақталған құрылым туралы айтып отырмыз.

Бұл тұжырым Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2001 жылғы 21 маусымдағы № 2. «Соттардың бандитизм және қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатыса отырып, басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысы мен құпталады.

Қаулының 14 тармағының екінші абзацінде- бандаға немесе басқа қылмыстық топқа қатысу - адам банданың немесе қылмыстық сыбайластықтың (қылмыстық ұйымның) қызметінің қылмыстық сипаты туралы білгеніне, оған өзінің қатысуына (мүшелігіне) келісім берген сәттен бастап оның жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысқан немесе қатыспағанына қарамастан, аяқталған қылмыс құрамы болып табылады делінген.

Ал 16 тармағында соттар Банда немесе басқа қылмыстық топ жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысқан адам, ол банда жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарға сыбайлас қатысушы екендігін білген жағдайларда ғана тиісінше ҚК-нің [257](#), [262](#), [263](#), [264](#), [265](#), [267](#) және [268-баптарының](#) екінші бөліктері бойынша жауапты болады. Адам қылмыстық құрылым жөнінде білмеген жағдайда, ол өзі біліп бірге қатысқан қылмыс үшін ғана жауапты болады деп түсіндірген.

11 тармақта Қылмыстық топтың белгілері Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 113-бабының талаптарына сәйкес қылмыс құрамының басқа да белгілерімен қатар дәлелденуге жататынын көрсеткен. [54].

Осылайша, ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағының саралау белгісі төмендегі растайтын анық дәлелдемелер болмаған кезде алып тастауға жатады:

- бірлесіп қылмыс жасау туралы екі жақты байланыс болмаса;
- қылмыстық топқа қатысуға (мүшелікке) келісім беру орын алмаса;
- қылмыстық топтың белгілері-тұрақтылық белгіленбесе.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, трансұлттық ұйымдасқан топқа қатыстылығы бойынша дұрыс саралануы үшін (ҚК-нің 264-бабы 2-бөлігі) және/немесе қылмыстық топтың экономикалық контрабанда жасауы үшін (ҚК-нің 2-тармағының 234-бабы 3-бөлігі) ұйымдастырушылар анықталған ба және қылмыстық жауапкершілікке тартылғаны аса маңызды болып отыр.

Осылайша, егер сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары адамның трансұлттық ұйымдасқан топқа білгенін (ұғынғанын), сондай-ақ өзінің қатысуын қалағанын немесе оған жол бергенін дәлелдейтін анық мәліметтер алмаса, онда оның әрекеттері ҚР ҚК-нің 264-бабының 2-бөлігінде көзделген қылмыс құрамын, сондай-ақ 234-бабының 3-бөлігі 2-тармағында көзделген саралау белгісін құрамайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан Республикасында жаңа сыртқы экономикалық қатынастарға ауысуы нәтижесінде көптеген жағымсыз құбылыстар анықталды, олардың салдары кедендік және қылмыстық заңнаманы бұзушылықтардың едәуір өсуі болды, бұл елеулі және көп жағдайда біздің мемлекетке орны толмас экономикалық залал келтірді.

Еуразиялық экономикалық одақтың құрылуына және бірыңғай кеден кодексінің енгізілуіне, сондай-ақ жаңа нарықтық қатынастарға көшуге байланысты кедендік қылмыстар жасағаны үшін қолданыстағы қылмыстық заңнаманың нормаларын жетілдіру қажеттігі туындады.

Мемлекет экономикасына үлкен зиян келтіретін қылмыстардың бірі-экономикалық контрабанда. Тауарларды заңсыз өткізу көлемі мен бюджетке төленбеген кедендік төлемдердің мөлшері жыл сайын өсіп келеді.

Контрабанданың мәні мен мазмұнын түсіну үшін осы жұмыста жаңа экономикалық қатынастарға көшуді ескере отырып, кеден заңнамасында қолданылатын ұғымдар мен анықтамалар қарастырылған.

Экономикалық контрабанданы зерделей отырып, ең алдымен қазақстандық мемлекеттіліктің экономикалық және құқықтық дамуынан өз бастауларын алатын оның пайда болуының тарихи алғышарттарын талдауға жүгіну қажет.

Сауда қатынастарының белсенді дамуына ықпал еткен ежелгі Қазақстан аумағындағы халықтардың көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтының даму ерекшелігіне байланысты өткізілетін тауарларға алым салудан көрініс тапқан транзиттік сауда қатынастарын реттеудің алғышарттары болды.

Кейіннен Кеңес өкіметі орнаған кезде тауарлармен сыртқы сауда бойынша кәсіпшілік, кәсіпкерлік қызметпен айналысу мемлекеттің айрықша артықшылығына жатқызылды, бұл көрсетілген қызметпен айналысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу түріндегі қатаң шектеулердің

кабылдануына себеп болды. Басқаша айтқанда, мемлекет тауарларды контрабанда деп аталатын сыртқы нарықта да, ішкі нарықта да сату мақсатында тасымалдауды заңнамалық деңгейде жүргізуге тыйым салады.

Нарықтық экономика жағдайында көрсетілген тыйымдар жоқ, мемлекет, керісінше, көрсетілген қызметті ынталандырады, алайда ол ескі, ескірген принциптерден құтыла алмайды. Яғни, егер бұрын жоспарланған экономика жағдайында тауарларды заңсыз тасымалдау үшін жауапкершілік қарастырылған болса, қазіргі уақытта бұл тыйым нарықтық экономиканың барлық принциптері мен ережелеріне қайшы келеді, бұл конституциялық құқықтарды бұзу болып табылады.

Осыған байланысты, экономикалық контрабанданың мазмұны мен мәнін қайта қарастыру, егер Кеңес өкіметінің тыйым салулары әлдеқашан жойылған болса, тауарларды заңсыз өткізгені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу мақсатын дәл анықтау қажеттілігі туындады.

Мазмұны мен шығу тегі бойынша контрабандалық затты екі түрге бөлуге болады:

1. Қылмыстық әрекеттің нәтижесінде алынған, шығу тегі бастапқыда заңсыз болған кірістер, ақша қаражаты, мүлік және өзге де заттар (ұрлау заттары, заңсыз кәсіпкерлік қызметтің, қаруды, есірткіні сатудан түскен кірістер, пара заттары және т. б.);

2. Заңды қызмет нәтижесінде алынған, бірақ салық төлеуден жалтару мақсатында өткізілетін тауарлар мен өзге де заттар.

Экономикалық контрабанданың объективті жағы тауарларды шекара арқылы өткізу жөніндегі белсенді іс-қимылмен, сонымен бірге декларацияны ұсынбаудан көрінетін әрекетсіздікпен қатар көрсетілуі мүмкін, бұл қылмыстық қудалау органдары мен соттан көрсетілген іс-әрекеттің дұрыс саралануы үшін істің мән-жайларын мұқият зерттеуді талап етеді.

Қарастырылып отырған экономикалық контрабанда қылмысының құрамы "ресми", яғни заң шығарушы құрамның міндетті элементі — әлеуметтік қауіпті салдардың басталуын белгілемеді. Экономикалық

контрабанданың қылмысы тауарлар заңсыз өткізілген кезден бастап аяқталды деп есептеледі және қоғамға қауіпті зардаптардың басталуы мен оларды қылмыстық қудалау органдары үшін белгілеуді талап етпейді.

Экономикалық контрабанда субъектісіне 16 жасқа толған ақыл-есі дұрыс адамдар жатады. Талданған қылмыстың субъективті жағы тек тікелей ниеттің болуымен сипатталады. Экономикалық контрабанданың субъективті жағын жанама ниет немесе немқұрайлылық түрінде білдіруге болмайды.

Қылмыстың себебін анықтау кінәлінің тауарларды өткізу жөніндегі әрекеттерін дұрыс саралау үшін қажет-тауар заңсыз шығарылған жағдайда, өткізудің негізгі мақсаты тауарды тасымалдау фактісі болады, соған байланысты іс-әрекеттер экономикалық контрабанда ретінде сараланады. Тауар заңды шығарылған жағдайда, онда өткізудің негізгі мақсаты кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуден жалтару болады.

Осыған байланысты экономикалық контрабанданы жасаудың негізгі мақсаты - көрінеу заңсыз жолмен табылған тауарлар мен заттарды өткізу, яғни заңдастыру мақсатында мүлікті басқа мемлекеттің аумағына әкету немесе әкелу, сондай-ақ кедендік салықтар мен төлемдерді төлеуден жалтару болып табылады. Мысал ретінде ұрланған автомобильді, ақша қаражатын немесе экономиканың көлеңкелі секторының тауарларын, пара заттарын, заңсыз кірісті, ұрланған құндылықтарды және т. б. тасымалдау жатады.

ҚК-нің (экономикалық контрабанданың) 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағының объективті жағы ҚК-нің 264-бабы 2-бөлігінің объективті жағын мынадай себептер бойынша қамтиды:

- трансұлттық белгі контрабанданың ажырамас элементі болып табылады, ол өзінің құқықтық сипатында трансұлттық белгіні білдіреді;
- ҚК-нің 234-бабы 3-бөлігінің 2) тармағы қылмыстық топқа қатысқаны үшін жауапкершілік пен жазаны көздейді.

Қазіргі заманғы сот-тергеу практикасын, сондай-ақ қолда бар нормативтік және әдеби материалды зерттеу негізінде экономикалық контрабанданың нақты құқықтық мәні ашылады. Контрабандаға қарсы тиімді

күрес жөніндегі заңнаманы жетілдіру жолдары айқындалды. Контрабандаға қарсы күрес қазіргі жағдайда және республикадағы құқықтық саясаттан туындайтын міндеттерді ескере отырып, практика мен қылмыстық заңнаманың арақатынасы мәселелерінде көп аспектілі жоспарда өз зерттеуін талап ететіні көрсетілген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // Отчет 1 М. Электронный ресурс:
<https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/MainMenu>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (25.04.2022 жылы қаралған)
3. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК РЕТТЕУ ТУРАЛЫ Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123> (25.04.2022 жылы қаралған)
4. Российский криминологическая энциклопедия, под общей редакцией А.И. Долговой, М. Издательство НОРМА, 2000. – 808с.
5. Большой юридический энциклопедический словарь. А.Б. Барихин – М.: Книжный мир, 2004. – 720с.
6. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июля 1997 года N 10 «О практике применения законодательства об уголовной ответственности за контрабанду» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P97000010S_
7. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). Алматы: Жеті Жарғы. 2015. – 1120 с.
8. Миллеров, Е. В. «Контрабанда» как преступное деяние в уголовном законодательстве государств-членов Евразийского экономического союза / Е. В. Миллеров // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2018. – № 10-2. – С. 143-147. – DOI 10.24411/2500-1000-2018-10134.
9. «Чёрная» и «серая» контрабанда: что нужно сделать для снижения объёмов теневого импорта // https://ratel.kz/outlook/chernaja_i_seraja_kontrabanda_что_nuzhno_sdelat_dlja_snizhenija_obemov_tenevogo_importa

10. История государства и права Республики Казахстан. К.Ч. Кудайбергенов Учебно-методическое пособие / Астана: филиал университета «Туран», 2003. – 272 с.
11. Байпаков К.М. Средневековые города Казахстана на Великом Шелковом пути. – Алматы: «Ғылым», 1998. - 196 с.
12. «От наших великих биев до верховного суда» монография М. Нарикбаева, Алматы 2000. - 192 с.
13. Политико-правовая история Республики Казахстан. Е.М. Абайдельдинов Учебник. Часть 1 (С древнейших времен до 1917 года). Алматы: Институт «Данекер», 1999. – 298 с.
14. История государства и права Казахстана: Курс лекций. Абиля Е.А./3-е изд. перераб. и доп. Караганда: ТОО «Учебная книга», 2005. – 256 с.
15. Материалы по казахскому обычному праву / Под ред. Т.М. Культелеева. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1948. – 464 с.
16. История Республики Казахстан: Учебное пособие. Кузембайулы А., Абиля Е. – Астана: Фолиант, 2002. – 368 с.
17. Жиренчин К.А. Политическое развитие Казахстана в 19 – начале 20 веков. – Алматы: «Жеті жарғы», 1996. – 352
18. Грачева, Ю. В. Контрабанда и «контрабандные» преступления: сходство и различия / Ю. В. Грачева, А. И. Чучаев // Союз криминалистов и криминологов. – 2019. – № 1. – С. 45-54. – DOI 10.31085/2310-8681-2019-1-204-45-54.
19. Реформа административной ответственности в России /под общей редакцией А.В. Кирина В.Н. Плигина. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики. – М., 2018. 477 с.
20. В.Д. Ларичев, Н.С. Гильмутдинова // Таможенные преступления. Москва. 2001 - 608 с.
21. «Библиотека юриста» // По материалам интернет-сайта: <http://www.lawbase.ru/content/view/7938/40/>

22. «Утерянная империя» // По материалам интернет-сайта: http://lost-empire.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=10545&Itemid=1
23. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж.Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). Джекебаев У.С. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 256с.
24. «Леновский Валерий Станиславович» // По материалам интернет-сайта: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrb6967.htm>
25. Каражанов М.Д. К проблеме объекта уголовного правонарушения. // Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета. – 2018. – № 2(38). – С. 14-17.
26. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть): Е.И.Каиржанов, учебник для ВУЗов. – Алматы: Арда, 2006. – 248
27. Барчуков, В. К. К проблеме определения родового и видового объекта состава преступления, предусмотренного ст. 159.6 УК РФ / В. К. Барчуков // Пробелы в российском законодательстве. – 2016. – № 7. – С. 160-162.
28. Российское уголовное право. Общая часть: учебник 2-е издание, переработанное и дополненное. Под редакцией академика В.Н.Кудрявцева и профессора А.В. Наумова. М.: Спарк, 2000. 478с.
29. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. В двух книгах. Книга 2 (статьи 175-393), И.И.Рогов, С.М.Рахметов – Алматы: Издательство «Норма-К», 2003. - 512 с.
30. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: учение о преступлении/ под редакцией Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М. – 2012. – 428с.
31. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций, под редакцией И.Ш. Борчашвили -Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 632 с
32. Бабий Н.А. Уголовное право Республики Беларусь. Общая часть: Конспект лекций. – Мн.: Тесей, 2010. – 258с.
33. Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.С. Комиссарова. СПб., 2015. – 389с.

34. Сервис Верховного Суда Республики Казахстан «Судебный кабинет» // Электронный ресурс: <http://office.sud.kz/index.shtml>
35. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты таможенных платежей. П.В. Иванов, В.В. Лавринов, - М.: Издательство «Юрлитинфо», 2014. – 240 с.
36. «Рассмотрение дел о нарушениях норм таможенного законодательства. Судебная практика и комментарии: практическое пособие». Семенова И.В. Москва, 2008. - 360с.
37. Уголовное право России. Общая часть: Учебник/ ответственный редактор Б.В. Здравосмыслов. М., 2016. – 204с.
38. Саркисова Э.А. Уголовное право. Общая часть: учеб. пособие. – Мн.: Тесей, 2005г. – 260.
39. Экономическая контрабанда: понятие, виды, ответственность. Учебное пособие / М.М. Алиев. ТОО «РНОЦ «Әділет». Астана, 2005. - 198с
40. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, виды, ответственность: Б.У.Сейтхожин, под редакцией академика АЕН РК, д.ю.н., проф. И.Ш.Борчасвили. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 176 с.
41. Преступления в сфере экономики / И.С. Васильчиков. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 214, [1] с.
42. Горемычкин И.Е. Уголовно-правовые нормы о групповых преступлениях в институте соучастия. Диссер канд. юр. Наук. Москва, 2020. – 201 с.
43. Смагулов А.А. Кедендік реттеу саласындағы қылмыстар: Оқу құралы. – Астана: ҚР ҚПА, 2008. – 128с.
44. Комментарий к УК Республики Казахстан / под ред С. М. Рахметова, И. И. Рогова; С. М. Рахметов [и др.]. - 4-е изд., доп. и перераб. - Алматы: Изд-во «Норма-К», 2016. – 752с.
45. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. — М.: Русский язык, 2000.

46. Закон Республики Казахстан от 4 июня 2008 года N 40-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности».

47. Справочный документ, подготовленный Секретариатом Рабочей группы правительственных экспертов по технической помощи. Конференция участников Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. Вена, 6-7 октября 2014г. – 22с.

48. Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. А.И. Рарога (Автор главы С.И. Никулин). М.: ИМПЭ, 1998. С. 158; Галиакбаров Р.Р. Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации. Краснодар. 2000. - С. 13-14.

49. Иванов Н.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1991. С. 7. С. 91-92.

50. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М.: Изд-во Моск. унта, 1984. С. 148; Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1959. С. 13, 17, 33. - С. 44-46.

51. Кругликов Л.Л. Практикум по уголовному праву. Общая часть, Особенная часть. М.: БЕК, 2002. - С.60.

52. Российское уголовное право. Общая часть. Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай; В.С. Комиссарова; А.И. Рарога. М. 2013. (Автор главы Л.В. Иногамова-Хегай) - С. 237

53. Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики: сборник очерков. (Очерк 7. Проблемы применения института соучастия. Автор очерка – Ю.А. Цветков). - С. 247.

54. «Соттардың бандитизм және қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатыса отырып, басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы 2001 жылғы 21 маусым N 2 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000002S_